

15 september.

Stel u voor dat er te Brussel wijken zijn, waar men niet merkt dat wij in staat van oorlogs verkeren, waar men van een Duitse bezetting niets gewaar wordt, waar men niet schijnt te weten dat, nauwelijks twee uur verder, twee rijke dorpen, onder de schoonste van Brabant: Meise en Grimbergen, voor een goed deel aan het uitbranden zijn.

Hedenochtend herinnerde ik mij, dat wij sedert mei en tot in oktober te Brussel een prachtig blijk van Europese beschaving bezitten: een wereldtentoonstelling van schone kunsten, waar Duitsland op belangwekkende wijze aan deelneemt. Ik besloot er toe, me te gaan vergewissen, of in oorlogstijd de kunst nog recht van spreken heeft tot het menselijk gemoed.

Ik heb het Cinquantenaire-paleis, waar het Salon des Beaux-Arts ondergebracht is, niet bereikt, en ge zult verder zien waarom ik het niet bereikt heb. Wat ik hier trouwens vertellen wou, is, dat sommige wijken van Brussel buiten de oorlog leven, en gespeend zijn van de emoties, die eraan verbonden zijn.

Ik heb, om naar de Cinquantenaire te gaan, de weg langs Sint Joost ten Node en nieuw-Schaarbeek gekozen. Vijf minuten van het Noorderstation, centrum van het Duitsdom te Brussel, lagen de nogal groezelige straten, waar een geringe burgerij een benepen leven leidt, leeg en stil. Tussen de steile, bruinwitte gevels der hoge huizen, verliep het gewone gedoe van iedere dag: de sjofele vrouwtjes in hun kort onderrokje, de haren tot papillotten gerold en gewrongen, die groenten gaan kopen, uit de slagerswinkel komen, aan de karren van de heerlijke druiven nippen, die er dit jaar in overvloed zijn en bijna niets kosten. Geen Duitser te zien. De

vrede, de kalmte, een stille tevredenheid als gestold in de onroerende lucht, als een dichte, doorschijnende, maar onaantastbare stolp over deze straten, deze huizen, deze mensen. Voor de uitstalling van een verkoper van oude boeken voel ik voor het eerst sedert de oorlog mijn bibliofiele geaardheid boven komen: voor 50 centiemen koop ik de zeldzame eerste editie van een Franse bundel gedichten uit de symbolistentijd ...

Wat verder, in de Schaarbeekse rijkeluisstraten, is het, zo het kan, nog rustiger. Kraaknette dienstmeisjes vegen de stoep schoon. In de tuintjes vóór de huizen bloeien de late rozen, schettert het rood der dahlia's. De atmosfeer, doorluwd van een zachte wind, deint als de adem van een jonge, kalm gelukkige vrouw. Daar het vandaag weer een zomerdag is, maar met de weemoed van het eindigende seizoen, voelt men zich rustig hier, en alleen bevreesd om de mogelijkheid van een vrees ...

De Duitsers echter zijn niet ver: de kazerne der vlakbij liggende Dailly-plaats zit er vol van. Waar ik ze bereik, overvalt mij het besef der werkelijkheid. Zonder zelfs maar aan het Salon des Beaux-Arts te denken, keer ik naar de stad terug.

De werkelijkheid: zij is aan alle muren der middenstad uitgeplakt: Wie reisduiven bezit, moet ze voor de middag in gaan leveren; private auto's, motor- en andere fietsen mogen in Brussel niet meer rijden dan met een bijzondere toelating, die alleen bij hoogdringendheid wordt gegeven.

Op wie naar de voorposten mocht willen rijden, wordt geschoten ...
De vertaling van de Duitse tekst is gebrekkig en onvolledig ...

Aan het station manoeuvreren nieuw aangekomen troepen. En waar ik mij naar huis begeef ontmoet ik, tussen een dubbele rij

bereden uhlanen, die ze met hun lange lans aansporen, een gedweeë kudde ossen en kalveren, samen een 35 beesten, die bij zacht geloei hun verwondering uiten om dit militaire geleide, dat haast schijnt te hebben ...

17 september.

Gelatenheid, die op onverschilligheid gaat gelijken ... In de stad was er gisteren nogal wat drukte: het gevecht, dat benoorden Brussel over een uitgestrekt front voorbereid wordt, brengt onder de bezetting een bedrijvigheid, die wij zelden zo koortsig zagen. Heel het stationsplein is met Duitse automobielen afgezet. In het Palace-hotel, waar ik even moet zijn, en waar de Duitse officieren hun hoofdkwartier hebben opgeslagen, is het niet zo makkelijk binnen te geraken. Ik zit er als burger heel alleen. De officieren bezien mij met een zekere achterdocht. Ze zien er trouwens zenuwachtig uit ...

Maar het volk op straat schijnt niet te merken dat er werkelijk iets gaande is. Men leest de krijgsberichten zonder grote aandacht. Men weet trouwens dat het in Frankrijk goed gaat. Wat Rusland betreft: het ligt zo ver van ons af ... intussen vindt het nieuwtje, als zouden 120.000 Russen uit Archangel (sic), mitsgaders 20.000 Canadezen te Antwerpen zijn ontscheept, veel minder geloof dan de vorige dagen, toen het op vreugdekreten onthaald werd ...

In de buitenwijken wordt het stiller en stiller. Te Laken, waar we haast geen soldaten meer hebben, richt men de kazerne tot rustoord voor herstellenden in. Tien, vijftien grote, grijze autobussen van het Duitse Rode Kruis voeren ze aan. Het lijken wel mensen die op een pleziertochtje naar buiten uit zijn. Verder is het totale rust. Alleen wat wij nog aan artillerie bezitten herinnert ons op vaste uren aan de oorlog! 's Ochtends om half zeven rijden zes

kanonnen en evenveel caissons, alle getrokken door zes paarden en vergezeld van de nodige manschappen, voorbij. Tegen 11 uur komen zij terug: het is dan etenstijd. Aldus verloopt iedere dag in peis en vree het wandelingetje van deze vervaarlijke moordtuigen ...

Zo verliepen de laatste paar dagen. Toen er vanochtend enige spanning kwam. Een nieuw bericht was uitgeplakt, waarbij vermeld wordt dat de krijgsraad een vrouw tot een jaar gevangenis voor smaad aan het leger in een van zijn vertegenwoordigers, een man tot zes maand voor dezelfde reden, en een andere ter dood om op een schildwacht te hebben geschoten, veroordeeld worden. En men vindt, dat het nu ernstig schijnt te willen worden, niet zozeer nog om de feiten zelf: die hebben niets zo bijzonder ongewoons, maar omdat men nodig oordeelt, ze ter kennis van het publiek te brengen. Zou het militair gouvernement van Brussel misschien van mening zijn, dat onze bevolking de toestand wat al te luchtig, wat al te lichtzinnig opneemt?

18 september.

Nu gaat wel ieder beseffen, dat er iets in de lucht hangt. De spanning neemt toe. Ze wordt verhoogd door een nieuwe afkondiging van de Duits-Brusselse regering, waarin beleefd verzocht wordt, de Belgische vlaggen, die hier en daar nog uithangen, nu maar in te trekken. Een bevel is het niet, wel een vermaning, dat die vlaggen bij de Duitse soldaten soms ergernis konden wekken.

Ik weet niet, wat de Duitse soldaten ineens zo prikkelbaar kon maken. Zij hebben zich tot hiertoe zo vreedzaam getoond, dat de Brusselaars het met hen best vinden konden ... Wij zijn echter aan

de vooravond van gewichtige gebeurtenissen die misschien de voorzorgsmaatregelen van het Duitse gouvernement billijken.

Dit schijnt ook het oordeel te zijn van burgemeester Max. Hij had onmiddellijk naast het Duitse bericht een affiche laten uithangen, waarbij hij de burgers aanzette, aan het verzoek voorlopig te voldoen, en ook deze pil maar te slikken: de dag der vergelding zal alles weer goed maken. Dit alles was in nogal bitsige bewoordingen gesteld: de Duitse regering heeft de burgemeesterlijke afkondiging overal laten overplakken ...

Het volk bespreekt het voorval. Schijnt het echter niet tragisch op te willen nemen. Hetgeen niet belet dat iets als een nieuwe angst in de lucht hangt, en de kommer aangroeit ...

4 oktober 1914

Dagboek van de oorlog. (K. Van de Woestijne)

Brussel, 19 september.

Een dreumes van drie jaar huilt onbedaarlijk. Zijn moeder vraagt hem waarom. "Omdat de soldaten nu moeten vechten in de regen" zegt het kind. En nu gaat de moeder ook huilen: haar man, een militaire arts, is naar de oorlog ...

Zenuwachtigheid der regendagen ... ik sta voor het raam: geen mens op straat; alleen de rechte, aanhoudende vlag, in miljoenen evenwijdige stralen naar beneden. Zelfs de afleiding niet van de wind: het weer is zoel; het gebladerte beweegt alleen van het vallende, het wegende water, niets dan de regen, de ellende van de regen, die je thuis houdt, lusteloos en werkloos thuis ... Sedert dagen hebben wij het kanon niet meer gehoord. Het gevecht is ver

van ons af. Wij horen het niet. Wij zullen er niets van vernemen. Zij vechten ver, onder de regen ...

Ik heb gisterenavond een waagstuk uitgehaald: ik ben 's avonds na negen gans alleen naar de stad gaan wandelen. Dat schijnt wel niets te zijn maar het is verschrikkelijk. Eerst lopen, in de klamme kille lucht, door de totale, de volstreckte verlatenheid der straat, over het plein, waar men zich ineens als ingekrompen tot de grootte van een kobold, van een ontredderd dwergje gevoelt, tot aan de scherp verlichte brug over de spoorweg, waar ik als enig menselijk wezen een Duitse soldaat vind, die mij luid goede avond wenst, maar mij op de hielen volgt tot waar ik weer op de straatweg ben ... Dan verder maar, een goed half uur, langs de donker-blinkende gevels, elke dertig meter het gure licht der lantaarns op u, eenzamer dan in het verste gehucht der armzaligste streek, met de galmende straat onder iedere stap van uw onhebbelijk luide schoenen. Ik ben eindelijk in de stad, aan het noorderstation. Geen enkel koffiehuis dat nog open is. Geen enkel licht dat nog pinkt. Het grote, vierkante plein als een roerloos meer, als een vlakke van gestolde vloeistof, met het fletse licht erop der hoge gloeilampen aan elke hoek. Natuurlijk geen mens te zien. Heel ver op het boulevard: de Duitse dreun; een patrouille waarschijnlijk.... Ik sla rechtsaf, wil langs het kanaal, tussen de hoge populieren der Groendreef weer naar huis. Daar komt ineens een schildwacht uit de duisternis, gaat vlak voor mij staan in het licht van een lantaarn. Hij beziet mij door zijn dikke bril in de ogen, zegt niets, is plots weer in zijn duisternis verdwenen... Nu smaak ik het wrang genot van een zelf opgelegde marteling: en ik loop langs het klotsende water, naast het zacht klotsende water. De lucht is koud. Het water moet nu warmer zijn dan de lucht... Ach neen, het is geen verlokking. Maar ik loop angstig naast dat zacht bewegende water, ik, het enige levende wezen hier, langs dat enige leven dat wakker is in de nacht, en zacht stuwend

klotst. Ik ben aan Laken-brug; weldra weer aan de viaduct onder het spoor. Mijn schildwacht herkent mij. "Een wandelingetje gedaan?", vraagt hij mij. Ik knik ja. Hij is een wijs man van rond de 40, met een goedig gezicht. Hij glimlacht eerst, maar kijk dan weer ernstig. "Je moet dat maar niet doen", zegt hij...

Het was kwart over tien toen ik thuis kwam, gelukkig licht en vuur terug te vinden. Om half tien was ik in het hart van de stad: het uur waarop het er gewoonlijk het drukst en het prettigst is.

20 september.

Weer vluchtelingen, uit Hamme ditmaal. En het is weer de ellendige stoet van dompelaars, die niets meer bezitten dan de lompen, zijpend nat, waarin zij huiveren: die niet weten waarheen: die niet eens meer denken waar zij wel heen zouden kunnen...

Het is koud. "Er zijn vele noten dit jaar: het zal een strenge winter zijn", zegt het dienstmeisje. En de steenkolen worden schaarser en schaarser. We hebben ons tot vier, vijf grote verkopers gewend. Hun voorraad is zo gering, dat zij weigeren hem van de hand te doen. Eindelijk hebben wij tegen hoog geld een paar 100 kilo antraciet weten te bemeesteren. Als de kolenmijnen niet weer aan het werk gaan, of Engeland geen hulp kan bieden, zal er deze winter te Brussel veel koude geleden worden.

Gelukkig is op voldoende wijze voor voedsel gezorgd: het "Comité Central de Secours et d'Alimentation", dat door Ernest Solvay gesticht is en waar hij een miljoen voor geschonken heeft, bezit in al de voorsteden vertakkingen, die geldinzamelingen doen. Een geziene dame, die zich met een intekenlijst belast heeft, vertelt mij ergerlijke bijzonderheden. Bij geen enkele rijke haast ontvangt zij zelfs maar de minste gift. Meestal laat men haar zelfs aan de deur

staan. De armen, daarentegen, de kleine bedienden, die nog slechts de helft van hun wedde trekken, werkluï die gedwongen staken of alleen een paar dagen in de week werken, vrouwen eindelijk van soldaten en onderofficieren onder de wapens, zij allen tonen een mildheid van hart, die de schamelheid der bijdragen ruimschoots vergoeden zou, indien de nood zo groot niet dreigde te worden...

Tegen de avond dondert weer, vlakbij, het kanon. En heel de kazerne rukt uit in velduniform. Twee uur later echter zijn ze weer terug. Weer zal niemand weten, wat dit wandelingetje te betekenen had.

21 september.

Een scherp en prikkelend zonnetje vanochtend. Een najaarskoketterie tussen de dagen in, dat alleen wolken als grauwe natte balen watten in hoge stapels op de gezichtseinder staan. Het wekt een frisse nieuwsgierigheid op, iets als geprikkelde, hoe dan ook geenszins kwaadaardige combativiteit, die mij vroeger dan naar gewoonte de deur uitjaagt voor het morgenwandelingetje naar de straathoek, waar het meest dichtbij de Duitse oorlogsberichten zijn uitgeplakt.

Voor het eerst sedert de Duitsers Brussel bezetten hoor ik, achter geloken rolluiken, piano spelen: razend-schelle oefeningen van Fingerfertigheid. Het maakt een zeer vreemde indruk, dat eerste pianospel: een zenuwopkrimping die eerder onaangenaam is. Maar nu herinner ik mij, dat ik het meisje ken, wier vingers het klavier open aftokkelen. Ik zat er, voor de oorlog, iedere dag mee op de tram. Herinneringen komen op als aan een verre tijd vol vrije orde, een tijd van dankbare gewoonten, waar ik eerst thans de harmonie van gevoel...

De officiële aankondiging van heden is de Duitsers gunstig. Zij hebben de verbondenen voor Noyon geslagen, “beslissend” zegt het bericht. Naast mij staat een piepjong luitenantje. Als hij gelezen heeft, knikt hij krachtig met het hoofd, ter goedkeuring. Onwillekeurig zie ik hem aan: hij begrijpt dat hij misschien ongelijk gehad heeft te manifesteren, zij het dan ook stilzwijgend en bescheiden. Enigszins bedremmeld, verwijdert hij zich.

Het mooie weer blijft niet lang duren. Weer de vochtige loomte van een doorhangend zwerk. Zijn de muzikale instincten onder de bevolking weer ontwaakt? Daar gaat, achter mijn huis, een “kleine bugel” van de stedelijke harmonie, de stadskapel die ‘s morgens iedere dag in het park een concert geeft, op zijn instrument een “fantasie” op Carmen uitvoeren. Hij blaast: in sierlijke zwenkingen van kleinburgerlijke sentimentaliteit golft de smachtende melodie. Op straat zijn vier soldaten en een korporaal blijven stilstaan. Zij luisteren, vinden het blijkbaar mooi. Voor de eerste maal hoor ik de muziek van Carmen met haast fysieke tegenzin ...

Vanavond. De man met sportpet en gele regenjas, die wij om de vier, vijf dagen geheimzinnig op zien duiken, enkele ogenblikken, en dan weer verdwijnt, heeft zijn verschijning gedaan. Hij is een held op zijn manier, of althans een waaghals van allereerste hoedanigheid. Telkens dringt hij, eerst door Duitse, daarna door Belgische troepen, beladen met brieven Antwerpen binnen. Enkele dagen nadien is hij terug, belt bij de vrouwen of ouders van soldaten en officieren aan: hij brengt het antwoord. Het is ten strengste verboden, welk nieuws ook uit Antwerpen schriftelijk over te brengen: aldus de krijgsgouverneur. En gij kunt wel denken dat de Duitse militaire overheid in strengheid voor de Belgische niet wil onderdoen. De man echter, en hij is de enige niet, trotseert het

dubbele verbod. Hoe hij er telkens heelhuids van afkomt, weet ik niet: de ring van Gyges zag ik nimmer aan zijn vinger ...

Heden moet hij, mondeling, een zeer bedroevend nieuws hebben meegebracht: onze geliefde koningin zou gevaarlijk ziek zijn, reeds de rechten der kerk hebben ontvangen. Hier, te Laken, is er weldra geen huis meer waar men het niet weet. De verslagenheid is algemeen. Aan de deuren vormen zich groepjes. Men fluistert, onder de kille inkthemel waar de vlaag dreigt. En het wordt een gonzende klaagzang: arme koningin, arme vrouw, arme moeder! Sedert haar grote ziekte, drie, vier jaar geleden, is ze feitelijk nooit weer geheel beter geweest. Maar nu scheen zij toch weer opgeknapt, het tengere vrouwtje met het gouden hart, het koninginnetje met de diepe glimlach der ogen en der lippen ... Toen is de oorlog uitgebroken. Soldaten uit haar geboorteland kwamen vechten tegen deze uit haar tweede vaderland, dat haar door duizenden blijken van liefde en erkentelijkheid dierbaar is geworden; de oorlog die de familiekring breekt: de koninklijke vader middenin zijn leger, zij met haar kinderen naar de schuilplaats van het land, naar Antwerpen, waar het ook weldra niet zo veilig meer is. Met haar kinderen dan naar Engeland, waar zij ze aan vriendenhanden toevertrouwt, om weer, plichtsbewust, terug te keren bij de gemaal, die het eerste haar liefderijke steun behoeft. En nu zou ze stervensziek zijn, in haar grauwe Antwerpse paleis, ver van de prinsjes, van het goddelijke prinsesje, terwijl de koning op het slagveld is ...

De duisternis valt snel in. Men huivert, ieders hart is vol leed. Moge ook dit nieuwtje weer maar eens onjuist zijn! ...

Voor Antwerpen zijn uit Galveston-New Orleans drie schepen met graan onderweg; bovendien worden er binnenkort 20 kolenschepen verwacht.

Dagboek van de oorlog. Brussel, 22 september. (K. Van de Woestijne)

Tot mijn grote verbazing ontmoet ik iemand uit Vilvoorde.

“Zijt ge dan in Brussel gevestigd?” vraag ik.

“Maar neen” antwoordt hij, “nog altijd te Vilvoorde”.

“Is Vilvoorde dan niet uitgebrand, niet tot op de aardbodem weggeschoren, zoals het hier heette?”

“Geen kwestie van. Alles is volkomen ongedeerd gebleven: geen enkele vensterruit ingeslagen.”

“Maar, de Duitsers dan ...”

“Ja,” zegt hij, “dat is iets anders. Die hebben we nu al ruim een maand onder dak, in letterlijke zin. Gij weet nog niet wat het is, gij Brusselaars, honger te hebben. Bij ons is er bijna niets meer te eten, en als daar niet vlug verandering in komt ... Anders zijn wij aan dat leventje al gewoon. Iedere ochtend zien wij een troep soldaten optrekken. Wij vragen hun: “Waar gaat gij naar toe?” Het antwoord luidt nu eens “Naar Antwerpen”, dan weer “Naar Parijs”. Maar iedere avond zien we dezelfde manschappen terugkeren, meestal minder in getal weliswaar. Want overdag vechten zij in de omstreken, tegen de Belgen, op een lijn die van Wolverteem naar Kampenhout gaat, over Beigem, Humbeek, Epegem, Weerde, Elewijt. Soms slaan onze mannen ze terug tot aan Brussegem, Meise, Grimbergen, Perk, en dan horen wij het geschut nog wat

beter. Tegen de avond zien wij het ook: repen vuur door de hemel ... Maar de avond eenmaal gevallen, komen zij slapen, naar huis. Wij, de bewoners, slapen intussen minder, althans minder vast. Immers de deuren moeten open blijven, en het huis verlicht. Weliswaar zorgt een schildwacht voor onze veiligheid. Ieder krijgt trouwens zijn beurt om 's nachts als gijzelaar te fungeren. Ge wordt, met een dozijn of twee andere ingezetenen, opgeëist, en 24 uur of zo, hetzij in de kerk, hetzij elders, onder een goede hoede opgesloten. Met sommige overheden is het nog wat erger geweest. Iedereen onderwerpt zich echter: het behoud van de stad hangt ervan af. Ze gedragen zich overigens doorgaans als goede drommels, die wel van een praatje houden. Eens op een dag waren ze binnengedrongen in een verlaten landgoed. Ze hadden er de wijnkelder en de kleren en hoeden van mevrouw ontdekt. Ze hadden er komedie gespeeld, en zich zo goed vermaakt, dat zij er 's avonds niet over zwijgen konden ... Ja, dat duurt nu al zo een maand. Als een regiment te veel mannen verloren heeft in die dagelijkse schermutselingen, wordt het vervangen. Zo hebben we tegenwoordig mariniers: goede, nogal onhandige lobbessen. Als men hen vraagt: "Waar is dan uw schip?", dan antwoorden zij met overtuiging: "Het wacht op ons, te Antwerpen".

"En de Belgen", vraag ik, "komen die dan nooit nader?"

"Och", zegt hij "Die schijnen zo maar wat te spelen. Zelfs als zij veld winnen, trekken ze zich weer terug. Nochtans komen er tot in Vilvoorde zelf, maar dan als verkenners. Eén heeft geprobeerd, heel alleen de brug over het Kanaal van Willebroek te doen springen. Hij had negen kogels op zak. Hij heeft er negen van de Duitsers, die hem achtervolgden mee doodgeschoten. Toen hij de dynamietpatroon, die de brug moest doen springen, wilde neerleggen, viel hij op zijn beurt. De Duitsers hebben hem onder

erbewijzen begraven. Aan de troepen werd hij als een voorbeeld van heldhaftigheid voorgesteld ... Acht andere karabiniers, eveneens in burgerkleden, waren in een hoge schoorsteen van de kalkfabriek geklauterd, om de ligging der Duitsers te verkennen. Dezen zijn het gewaar geworden: ze hebben de schouw in de lucht doen vliegen. Het is het enige gebouw in Vilvoorde dat vooralsnog schade heeft geleden. Vier der soldaten waren intijds kunnen vluchten. De anderen ...”

En hij eindigde:

“Het ergste is, dat de hongersnood nadert voor ons. De Duitsers hebben in de omstreken een voorraad van een paar honderd koeien. Maar daarmee is de bevolking niet gebaat ... En dan, rondom de stad zijn haast al de dorpen voor een goed deel in as gelegd: het grootste deel van Brabant, een der schoonste delen van heel België ...”

23 september.

Wij ontvangen nu geregeld een viertal Duitse bladen, waaronder als belangrijkste de Kölnische Zeitung. Deze zijn er vooral ten behoeve van het garnizoen. Ze zijn dan ook wel enigszins te eenzijdig om door de verdere Brusselse bevolking, voor zover ze Duits leest, te worden geapprecieerd. Verder weten de leden der Hollandse kolonie en enige Vlamingen waar zij nu en dan een nummer der nieuwe Rotterdamse Courant kunnen vinden. Dan is er ook nog een weinig beduidend Frans blaadje, dat wel onder censuur zal staan: Le Quotidien bruxellois. Dit zijn de enige kranten die door het militair gouvernement schijnen geduld te zijn. Het zijn nochtans de andere, de uit Gent binnen gesmokkelde, die het meest gelezen worden. De Brusselaar voelt er het hart van België in kloppen, al is

het nieuws dat zij meebrengen, ook over wat in Brussel gebeurt, nu en dan niet goed te vertrouwen. Zo lazen wij onlangs in zo een blad dat wij te Brussel de boter tot zes frank per kilo betalen, terwijl de hoogste prijs vooralsnog 4,40 frank is: al meer dan genoeg trouwens. Het allerduurste is hier petroleum: 45 en 50 centiem per liter. En er is bijna nergens meer te krijgen. Terwijl wij, bij gebrek aan kolen, weldra verlichting bij middel van gas of elektriciteit zullen moeten ontberen ... Om op de Gentse bladen terug te keren: zij drukken een dienstorder over van burgemeester Max aan zijn politie, waarin het luidt dat de verkopers van die bladen door de Duitse Kommandantur bedreigd zijn met de doodstraf. Zij, in wiens bezit zo een blad gevonden wordt, lopen gevangenisstraf op. Die dienstorders heb ik persoonlijk niet gezien, en geen enkel officieel bericht heeft tegen het kopen van die bladen bij mijn weten verwittigd ...

Na wel drie weken ben ik vandaag weer eens naar de Hoge Stad gewandeld. Nu de bibliotheek tot een ambulance is ingericht en de musea zijn gesloten, kom ik daar nog alleen als ik er wezen moet. Heel het Brusselse leven is trouwens samengetrokken in de kom der stad: daar alleen nog is het eigenlijke stadsleven. Vanochtend nu moest ik naar Elsene. Ik ben daarna zuidwaarts afgeweken om mij te vergewissen of het waar was, dat het Paleis van Justitie, reeds zo overvloedig versierd, nu ook bij wijze van nieuwe ornamenten enige kanonnen rijker geworden was.

Het nieuwtje had gelopen, dat de tempel van Themis door de woede van Mars niet was gespaard geworden. In oorlogstijd keert men het klassieke voorschrift om; nu moet het maar heten: Cedant togae armis. Zodat verontwaardigde advocaten zekere dag uit de vensters van het Justitiepaleis Duitse soldaten hadden zien liggen in de rode toga van de voorzitter van het criminele gerechtshof

gehuld, of onder het hermelijn van de procureur-generaal. Ze vonden het grapje terecht misplaatst, te meer dat het bij onderzoek bleek niet alleen te staan en alleen een schakel was in een keten van, laat ons zeggen, onbehoorlijkheden. De misdadigers werden tot de orde teruggeroepen. De kanonnen echter die ze hadden meegenomen, misschien wel om hen in hun kortstondige magistratuur bij te staan, bleven. Een ervan zie ik op de Avenue Louise gericht, het andere kan de benedenstad beschieten. "Langs de ene zijde kunnen de Fransen binnen rukken, en langs de andere zijde kan men de stad straffen, die zich hierover al te zeer verheugd zou tonen." Zegt mij een mijnheer, die in de geheimen van de algemene staf tot bij de meeste bijzonderheden schijnt ingewijd, en zijn wetenschap herhaalt aan ieder die voor het geschut stilstaat, en zich afvraagt tot wat het wel kan dienen.

5 oktober 1914

Dagboek van de oorlog. (K. Van de Woestijne) Brussel, 24 september.

De politiebevelen van de burgemeester worden bevestigd: heden krijgen we het officiële bericht aangeplakt, dat ieder, die niet-toegelaten dagbladen verkoopt of verspreidt, aangehouden en tot zware gevangenisstraf wordt veroordeeld. Ook wie het in zijn hoofd mocht krijgen in het openbaar foto's te nemen van Duitse troepen: behalve dat hij er voor moet zitten, loopt hij nog een boete op, die 3000 mark groot kan worden ...

Maar dit zijn nog de belangrijkste mededelingen van de dag niet. In het oog na de Duitse regering is het volgende blijkbaar van veel groter gewicht. Er wordt een bijzondere, zwart omrande affiche aan gewijd. Op het eerste zicht lijkt het wel een doodsbbericht. Men

nadert met zekere angst: wat men leest is het triomfantelijk bewijs, uit Duits standpunt althans, dat Engeland alleen schuld heeft aan de Europese oorlog.

Ziehier het verhaal. Op 31 juli werd te Berlijn een brief gepost aan het adres van een Belgische dame. Die dag juist werd Duitsland in staat van oorlog verklaard: de brief bleef dan ook liggen. Enkele tijd nadien werd hij opengemaakt, om terug te worden gestuurd aan de afzender, zo men er sporen in vinden mocht van zijn adres. In plaats van sporen, vond men een nieuwe briefomslag, aan het adres van de minister van buitenlandse zaken te Brussel. Nogmaals geen spoor van afzender: nogmaals opengemaakt. En toen las men:

“Légation de Belgique à St. Pétersbourg. Le 30 juillet. Situation politique.

“Monsieur le Ministre. Les journées d’hier et d’avant-hier se sont passées dans l’attente d’évènements qui devaient suivre la déclaration de guerre de l’Autriche-Hongrie à la Serbie. Les nouvelles les plus contradictoires ont circulé sans qu’il soit possible de démêler exactement le vrai du faux touchant les intentions du gouvernement impérial. Ce qui est incontestable, c’est que l’Allemagne s’est efforcée autant ici qu’à Vienne de trouver un moyen quelconque d’éviter un conflit général, mais qu’elle a rencontré d’autant l’obstination du cabinet de Vienne à ne pas faire un pas en arrière, et de l’autre la méfiance du cabinet de l’Autriche-Hongrie qu’elle ne songeait qu’à punir la Serbie et non s’en emparer. Mr. Sazanow a déclaré qu’il était impossible à la Russie de ne pas se tenir prête et de ne pas mobiliser, mais que ses préparatifs n’étaient pas dirigés contre l’Allemagne. Ce matin un communiqué officiel a partout annoncé que les réservistes ont été appelés sous les armes dans un certain nombre de gouvernements. Connaissant

la discrétion des communiqués russes, on peut hardiment prétendre qu'on mobilise partout. L'ambassadeur d'Allemagne a déclaré ce matin qu'il était à bout des essais de conciliation qu'il n'a cessé de faire depuis samedi et qu'il n'avait plus guère d'espoir. On vient de me dire que l'ambassadeur d'Angleterre s'est prononcé dans le même sens. La Grande-Bretagne a proposé les derniers temps un arbitrage. Sazanow a répondu: nous l'avons proposé nous-mêmes à l'Autriche-Hongrie, elle l'a refusé. A la proposition d'une conférence, l'Allemagne a répondu par la proposition d'une entente entre cabinets. On peut se demander vraiment si tout le monde ne désire pas la guerre, et tâche seulement d'en retarder un peu la déclaration pour gagner du temps. L'Angleterre a commencé par donner à entendre qu'elle ne voulait pas se laisser entrainer dans un conflit. George Buchanan le disait ouvertement. Aujourd'hui on est fermement convaincu à St. Pétersbourg, on en a même l'assurance, que l'Angleterre soutiendra la France. Cet appui est d'un poids énorme et n'a pas peu contribué à donner la haute main au parti de la guerre. Le gouvernement russe a laissé dans ces derniers jours libre cours à toutes les manifestations pro-serbes et hostiles à l'Autriche, et n'a aucunement cherché à les étouffer. Il s'est encore produit des différences de vue dans le sein du conseil des ministres, qui s'est réuni hier matin. On a retardé la publication de la mobilisation, mais depuis s'est produit un revirement.

Le parti de la guerre a pris le dessus, et ce matin à quatre heures cette mobilisation a été publiée. L'armée, qui se sent forte, est pleine d'enthousiasme et fonde de grandes espérances sur les énormes progrès réalisés depuis la guerre japonaise. La marine est si loin d'avoir réalisé le programme de sa reconstruction, de sa réorganisation, qu'elle ne peut vraiment pas entrer en ligne de compte. C'est bien ici le motif qui donnait tant d'importance à l'assurance de l'appui de l'Angleterre. Comme j'ai l'honneur de vous

le déclarer aujourd'hui, tout espoir de solution pacifique paraît écarté. C'est l'opinion des cercles diplomatiques. Je me suis servi pour mon télégramme de la voie via Stockholm par le Nordisk cable, comme plus sûre que l'autre. Je confie cette dépêche à un courrier privé, qui la mettra à la poste en Allemagne.

(Getekend). B de l'Escaille."

Ziedaar het historisch document zoals het waait en draait. Ik laat aan de diplomaten de zorg over, te weten hoe het te interpreteren is.

Ik ga liever, naast de honderden Brusselaars die het stationsplein bevolken, met mijn neus in de lucht staan kijken naar de aëroplaan die, blank in het gulden namiddaglicht, en niet groter dan een vlinder, over onze hoofden evolueert. Want zowaar: nog steeds kijkt de Brusselaar naar al de aëroplanen die voorbijvliegen ... "Zou het een Duitser zijn? Of een Engelsman? Of een Fransman?", vraagt men. Een oude koetsier, met rode neus en belopen ogen, die zich niet eens de moeite heeft gegeven maar even op te kijken, antwoordt smalend: "Denkt gij dat een Duitser zich de moeite zou geven, zo hoog te vliegen? Ze zullen er immers niet op schieten!" Die koetsier heeft een ogenblikje succes: het glijdt over zijn onverschilligheid heen als regen over de schaal van een zeeschildpad ...

De eerste Oostenrijkers zijn in Brussel binnengekomen. De dames vinden ze veel eleganter dan de Duitsers.

Dagboek van de oorlog. (K. Van de Woestijne) 25 september.

De lucifers worden duurder. Het vlees ook, al wordt bij elke veemarkt driekwart van de toevoer aan beesten door de gezant der

Verenigde Staten ten onze behoefte opgekocht. De eieren gelden vers 17 centiemmen (anders 10). De koffie is 30 a 40 centiemmen per kilo opgeslagen. Bruine zeep steeg van 42 tot 56 centiemmen. En het allerergste wel: gewoon keukenzout wordt, voorlopig althans, schaarser en schaarser ...

Andere redenen tot pessimisme: een tramlijn, die van Brussel-Wemmel, is thans geheel in Duitse handen; de handen van wattman en van conducteur zijn Duits, en zij weigeren elke Belg te vervoeren, die van mannelijke kunne en de kinderkleren ontgroeid is. Vrouwen mogen wel mee, en zelfs tegen verlaagd tarief; maar bedoelde vrouwen weigeren doorgaans de reis te aanvaarden buiten de hoede van hun vader, gemaal, verloofde, of zelfs minnaar. De lijn Brussel-Wemmel is dus stilaan éénslachtig. Duits geworden. En dan is daar nog dit idiote: de modewinkels vermeien er zich in, liefst rouwkleren uit te stallen, zij het dan ook aan voordelige prijzen.

Toch lacht Brussel. De zon is er weer, een gouden herfstzon, en, lijkt het wel, voor onbepaalde tijd; en dat volstaat om de Brusselse kommer te weren. Verder vermelden de Duitse mededelingen heden niets, dat ergerlijk kan werken: ze doen alleen hun best de beschieting van de kathedraal te Reims te verschonen. Eindelijk: het loopt van mond tot mond dat de Fransen reeds te Bergen (Mons) en de Ath zouden zijn, er de Duitsers zouden verslagen hebben, en aansluiting met het Belgische leger bewerken; dat anderdeels het leger van de kroonprins over de Maas geslagen en zelfs krijgsgevangen zou genomen zijn.

We kunnen dit alles natuurlijk niet controleren: we hebben geen bladen, en hadden we er wel, we zouden het niet mogen zeggen. Maar blij stemt het de Brusselaars toch: wie zou het hen kwalijk nemen?

Dagboek van de oorlog. (K. Van de Woestijne)

Brussel, 26 september.

We krijgen nog altijd geen alcohol. Maar we hebben al een paar cinema's terug. Bij gebrek aan panem, het vloeibare brood, dat zovelen placht te sterken en dat wij nu al een ganse maand moeten derven, dan toch de circenses: het voedsel des geestes, dat de Brusselaar even moeilijk ontberen kan ... Brussel was een heel triestige stad geworden, van alle vermaak verstoken. Nu tenminste zal de Duitser zien dat ook wij in de moderne beschaving deelachtig zijn: wij hebben cinema's. En met welk uitgelezen gevoel van wat in deze beroerde tijden behoort, hebben de eigenaren hun inrichtingen voor het publiek weer toegankelijk gesteld! Geen verfoeilijk winstbejag heeft ze aangedreven; ook niet de zucht om het volk een wufte, zij het dan ook deftige en geoorloofde afleiding te bezorgen. Alleen het droeve lot van hun talrijke werkloze bedienden deed ze grijpen naar het koene besluit, in 's hemelsnaam dan maar weer de tribulaties van Rigadin en de avonturen van Max Linder, de korte haren van Asta Nielsen en de naakte benen van Napierkowska al op het blanke doek te toveren. En langzaamaan is het gevoel der veiligheid over Brussel gekomen, we kunnen weer, we mogen weer al onze aandacht wijden aan de cinema ...

Is het bij weerslag een gevolg hiervan? Hedenochtend hing iets als opgewondenheid in de lucht. Een donkere bedrijvigheid scheen op straat te heersen. Het was eerst deze verrassing: het plein voor het Noorderstation was weer voor het publiek geheel toegankelijk. Het brengt heel wat leven mee. De ruime plaats voor het grauwe gebouw, toen zij was afgezet, had iets angstwekkends, als een aanhoudend dreigement. Nu kunnen wij er gerust overheen lopen,

zonder tegengehouden te worden. En het is of we een nieuwe vrijheid heroverd hadden.

Echter niet: dé vrijheid. Dat zien we maar al te goed. Aan hetzelfde Noorderstation staan zes logge autolocomobielen op hoge ijzeren wielen, die, heet het, moeten dienen voor het vervoer van het zwaar Oostenrijks geschut. En verder is de stad vol soldaten, die aankomen en weggaan, uit het noorden worden aangevoerd om naar het zuiden te vertrekken, uit het westen binnenrukken om naar het oosten af te marcheren. De zenuwachtigheid, de elektriciteit in de lucht: zij zou wel kunnen betekenen dat wij ons binnen heel kort aan beslissende gebeurtenissen mogen verwachten ...

's Middags moet ik naar Etterbeek. Ik woon er, naast duizenden, een wonderbaar schouwspel bij. In de blauwe en gouden lucht vervolgt een Franse aëroplaan een Duitse. Uit de hoogte, als een helverlichte witte meeuw, schiet hij er op neer. De Taube, grauwer en zwaarder schijnt het wel, duikt eveneens, beschrijft een ruime halve cirkel, stijgt ineens, schijnt op de Franse tweedekker neer te willen ploffen, maar drijft even af. Uit het Franse tuig plots een schitterende vuurlijn, terwijl wij een kort knalletje horen en de vlieger pijlsnel en haast loodrecht naar boven gaat. Uit de Taube wordt op het schot geantwoord: men hoort het Duitse vuur duidelijker, en het is roder. Maar de Fransman houdt de bovenhand. We zien het flitsen van fusée op fusée. Nu slaat de Duitser op de vlucht, naar het noordwesten toe. De witte, hel verlichte meeuw volgt hem op strakke, schuine vlerken. Ze verdwijnen ... De aanblik van dit luchtgevecht is te schoon, om schrikwekkend te zijn.

Ik wandel weer naar de stad en tref deze onaangename mededeling van gouverneur von der Goltz aan. Daar burgemeester Max weigert

het nog niet gestorte deel van de krijgsbelasting uit te betalen, zullen de Duitsers niets meer met baar geld betalen. De gedane aankopen zullen eerst na het sluiten van de vrede worden voldaan. Ik voorzie dat de Duitsers, ten koste van de Brusselaars, ruime voorraad gaan opdoen ...

De avond valt. Ik wend mijn stappen naar het neutrale proeflokaal, waar de Brusselse kunst- en letterwereld vergadering houdt. Daar heerst een buitengewone opgewektheid; ik merk bij het binnentreden dat iets ongemeens moet zijn voorgevallen. En inderdaad: iemand heeft er de Times gezien! Want ge moet weten dat de Times in België niet alleen door de Duitse overheid, maar nu ook door de Belgische regering verboden is geworden. De Times, immers, is zo goed ingelicht, dat de Duitsers er wel de ligging der verbonden legers op ons grondgebied uit vernemen mochten. Iemand had dus de Times van gisteren gezien bij een Brusselse ingezetene, die hem de bagatel van 50 frank had betaald. Maar dat was nog het belangrijkste niet: die Times vertelde de afdoende overwinning der Fransen, 200.000 Duitsers buiten gevecht, 80.000 krijgsgevangenen, bij de 400 kanonnen buitgemaakt ... Wij durven nauwelijks sceptisch te zijn: het heeft, zegt men ons, gestaan in een Times die 50 frank heeft gekost ...

Helaas, ik moet in het neutrale proeflokaal treuriger nieuws vernemen: de jonge en generale Franse dichter Charles Péguy is in de strijd gevallen. Anderzijds is er een Belgisch schilder, die enige naam begon te krijgen, op volgende wijze gestorven. Te Luik heeft hij als soldaat in een loopgraaf gelegen, die vol water was gelopen; hij heeft kou gevat op zijn nieren. Eén daarvan heeft men moeten uitsnijden. Vandaag is hij aan de operatie bezweken ...

Als ik 's avonds naar huis ga, zijn de boulevards bijzonder opgewekt. Thuis vertelt men mij, dat men heel de middag weer het kanon heeft gehoord.

27 september.

Opschudding: burgemeester Max is aangehouden. De man, wiens waardige beslistheid en zedelijke krachten Brussel misschien van de vernieling en zeker van de ondergang heeft gered, wiens fiere maar tactvolle en vooral rechtvaardige optreden het ontzag der Duitsers had gewekt, is uit zijn ambt ontslagen en "eervol" in een vesting opgesloten wegens het niet naleven van zijn beloften. Verdere uitleggingen geeft de Bekanntmachung niet. Maar de Brusselaars gissen wel dat het om de weigering van verdere krijgsbelasting gaat, en zijn verslagen. Wat kan toch hun geliefde, ja, inderdaad geliefde!, burgemeester hebben aangezet, zijn eigen vrijheid en het welzijn der stad prijs te geven? Want daar had men toch wel iets kunnen op vinden! Of hadden de Duitsers naar een voorwendsel gezocht om zich van hem te verlossen? ... Een eerbiedwaardige grijsaard, die ik als een hoog groot ambtenaar in een ministerie ken, spreekt het groepje toe, dat de aankondiging staat te lezen: "Geloof mij: de heer Max weet wat hij doet. Ik heb de overtuiging dat hij weer ten koste van zijn eigen vrijheid, niet dom voor het welzijn en in het belang de stad heeft gehandeld. Wij weten niet wat gebeurd is. Burgemeester Max, hij weet misschien wat te gebeuren staat. Laat ons geduld oefenen en betrouwen." Men luistert met eerbiedige stilte. Als de heer zich verwijdert, wordt hij door ieder begroet. De anders lichtzinnige Brusselaar weet nog, wat burgerdeugd is ...

Van zes uur in de ochtend, zonder één minuut op te houden, en zo dichtbij, dat de huizen er te Laken van beven, dondert het kanon,

en niet uit één richting, maar op een front dat van Asse naar Vilvoorde schijnt te lopen. Het grote gevecht lijkt wel begonnen te zijn. De razende aanhoudendheid van het vuur duidt op de beslistheid van de slag. Dit is geen schermutseling meer: het is misschien de beslissende oplossing van een toestand, die, in dagen als heden, op de gemoederen weegt als lood.

Tegen vier uur ziet men, op allerlei wagens en karren, in rammelende vigilantes en op broze tilbury's, Duitse gekwetsten, waaronder zeer zwaar gewonden, naar Brussel rijden. Er zijn er honderden. Men vraagt: waarom behelpen zij zich met voertuigen, die maar heel traag vooruit kunnen en bij hotsen en botsen geweldige pijnen moeten veroorzaken? Waarom gebruiken zij dan hun prachtige ambulanceauto's niet? Het antwoord: omdat zij de prachtige ambulanceauto's waarschijnlijk elders nodig hebben ...

Wat later trekt een groepje gevangenen voorbij: burgers die zich te ver hebben gewaagd, en nu met vrouw en kleine kinderen tussen acht soldaten naar de stad worden gebracht. Men vertelt ons dat vier arme Belgische soldaatjes met een grijsaard, omringd door Duitsers, op de Grote Markt zijn gebracht. De bevolking heeft de Duitsers uitgejouwd, die gedreigd hebben te schieten. In Molenbeek moet hetzelfde zijn voorgevallen; het heet dat daar werkelijk geschoten is geworden ...

De Duitsers, zegt men, eisen overal het materiaal van de brandweer op. De burgemeester van Laken, een zeventiger, die de grote mechanische ladder der pompiers weigerde te geven, werd gevangen genomen.

Het is acht uur in de avond. Nog altijd, dichter en dichter, het kanon ...

28 september.

Aldoor maar het kanon, van zeven uur af. Maar verder nu. 's Middags echter nadert het weer, wordt drukker. Men verneemt duidelijk het gekletter van mitrailleuses. Daarboven uit, bij regelmatige pozen, de grote, doffe stem van grof geschut. Iemand zegt, dat het de nieuwe forten van Liezele en Willebroek zijn, die schieten. Als men de afstand berekent, is dit niet onmogelijk.

Onze gewone maandagbedelaar doet zijn ronde. Hij is stokoud en doof als een kwartel. Als hij zijn regelmatige aalmoes krijgt, ziet hij mij aan, heft zijn stok op, waar hij mee naar de verte wijst, en zegt: "Het moet erg zijn, meneer: ik voel het in mijn voeten." De man hoort de slagen niet; maar de grond davert ervan ...

Op hetzelfde ogenblik trekt een nieuw konvooi voorbij, tussen een dubbele rij uhlanen. Een vijftigtal mannen, waaronder een grijsaard van wel 70 jaar oud, die op zijn blote voeten loopt, zijn klompen in zijn handen. Iemand, die ze al geruime tijd volgt, weet te vertellen, dat men ze meegenomen heeft om loopgraven te maken. Waarom men ze echter meevoert tot in Laken, waar niet te delven valt, althans voorlopig, en vooral waarom men ze als misdadigers over straat doet wandelen, uren na mekaar, is mij een geheim ...

De gedruktheid begint wel heel zwaar te wegen. Het is nu al de derde dag dat wij, uit dezelfde hoek, met dezelfde hevigheid, hetzelfde gedonder horen. Tracht men het te ontvluchten door naar de stad te gaan, dan trekt een gejaagdheid u weer aan naar waar men het duidelijker hoort. Men krijgt lust te gaan zien. Het is de verlokking van het afschuwelijke.

Daar komt nog allerlei beroerds bij. De voorraad meel heet in de gemeente te verminderen. Het kan gebeuren dat wij aan brood

worden gerantsoeneerd. Men komt ons verder zeggen: het tramverkeer wordt iedere dag te één uur 's middags geschorst. Onmiddellijk ga ik op inlichtingen uit. Het nieuwtje is gelukkig onwaar. Dit zijn maar kleine dingetjes bij het gruwelijke dat aan het gebeuren is. Maar gij stelt u niet voor hoe het de zenuwen prikkelt en spant, hoe men er, zelfs fysisch, onder lijdt ...

En dan, het is koud, in huis nog meer dan buiten. De vochtige lucht huivert. Tegen de avond leggen wij, voor het eerst in het seizoen, vuur aan. Met het aangestoken licht brengt het wat gezelligheid. Maar telkens komt in uw hart het kanon bonzen, als de slag van een grote houten moker. Om half tien, terwijl ik dit zit te schrijven, hoort men het nog, te heftiger in de akelige avondstilte.

6 oktober 1914

Brussel, 5 oktober. De uitvoer van paarden uit België, ook naar Nederland en Luxemburg, is door het Duitse bestuur verboden. Inbreuk op dit verbod zal leiden tot inbeslagname en bestraffing.

Dagboek van de oorlog. (Karel Van de Woestijne)

Brussel, 29 september.

Heel de lange nacht heeft het kanon ons wakker gehouden: het heeft geen kwartier opgehouden te schieten.

Vanochtend lopen wij allen met strakke, bleke lijkbiddergezichten. Het dolle gerucht, als zou keizer Wilhelm op 10 minuten afstand van hier, te Sint-Pieters-Jette, afgestapt zijn in een nonnenklooster, waar een Taube hem zou hebben gebracht, vermag het niet ons op te vrolijken. Temeer dat nare berichten weer niet ontbreken. Zo zou de eerste lijn forten rondom Antwerpen ingenomen zijn. Het is heel

moeilijk dit te geloven. Het aanhoudend geschut spreekt dit tegen. Maar het helpt mee, de angstige stemming drukkender te maken.

In stad, waar ik nu ook in zuidelijke richting geschut hoor, lees ik het volgende bericht. In sommige dorpen, waar de Duitsers niet zo heel talrijk waren, heeft de bevolking op transportwagens of patrouilles geschoten. Van die dorpen wordt te Brussel een register opgemaakt. Zodra Duitse troepen langs daar voorbijkomen, zal de bevolking onbarmhartig worden gestraft ...

In Brussel begint men zenuwachtig te worden. Het college der wethouders, dat als hoofd der politie burgemeester Max vervangt, dringt dan ook ten stelligste op kalmte aan. Vooral geen samenscholingen, heet het: de politie heeft de strengste bevelen.

Het belet niet dat ikzelf vanmiddag in zulke samenschooling gewikkeld ben. Op de avenue des Boulevards voert de tram van Wemmel een zeer groot getal Duitse gekwetsten van het slagveld aan. Onmiddellijk: toeloop van duizenden, gekomen van men weet niet waar. Het hindert natuurlijk de Duitse soldaten, die de gewonden vergezellen. De Brusselse politie helpt ze mee, de nabijgelegen place Rogier, langs waar de zieken het Sint-Janshospitaal moeten bereiken, te ontruimen. Het gedrang is groot. Ik tracht het te ontkomen in een herberg, die trouwens vol nieuwsgierigen is. Maar de Duitsers willen niet, dat men van daaruit hun gekwetsten zien zou: ook de herberg moet ontruimd. Ik echter ga niet buiten: langs achter bereik ik een trap, die mij naar de eerste verdieping brengt. Daar, op een voorkamer, door de spleten van een gordijn, zie ik honderden arme drommels zich naar het gasthuis slepen. Het duurt een uur voor het droeve schouwspel geheel is afgelopen: eerst dan kan ik weer naar beneden en buiten.

Thuisgekomen, vind ik er een schrompel amechtig mensje, die een buurvrouw, haar zwagerin, die mijn professionele nieuwsgierigheid kent, tot mij heeft gebracht. Die vrouw komt, eenvoudig, van het slagveld. Zij vertelt:

“Het is te Asse, meneer dat ze vechten. Ikzelf woon daar niet, maar mijn moeder die 80 jaar is woont niet ver daarvan. Als ik gehoord heb, dat ze daar schoten, ben ik eens naar mijn moeder gaan zien. Ik ben opgetrokken. Als de Duitsers mij onderweg tegenhielden, zei ik: ik ga bij mijn moeder zien achter wat boter en achter wat groente. Zo hebben ze me doorgelaten. Als ik langs daar kom, daar zie ik van onze soldaten, en Fransen met rode broeken, en Engelsen, maar die hebben een rokje aan, en ze schieten met kleine kanonnetjes, waar zij langs achter aan draaien, geleek een koffiemolen. Zo ik wil voortgaan, maar de officieren wilden niet. Maar ik ga toch tot waar zij schieten. Ik leg me op mijn buik, nietwaar en ik kruip voort. Maar het was schrikkelijk van het lawaai. Van de rest weet ik niet veel te zeggen. Er was een Belgische soldaat die geen muts meer had, en die droeg een witte strohoed. Een zegde mij: het is al lang dat ik aan mijn kapitein een Duitse helm en een sabel beloofd heb; nu heb ik een uhlaan doodgeschoten; wilt gij de hoed en de sabel aan mijn kapitein dragen? Ik zeg: ja. Er waren er die riepen: hewel, als gij terugkeert, brengt ons dan tabak mee. Ik ben de hoed en de sabel gaan dragen. Maar veel tabak heb ik niet kunnen kopen: ik had maar 75 centiemen in geld op zak; de rest waren papieren franks, en dat willen ze langs die kant nog niet aanvaarden. Zo, ik heb 75 centiemen tabak gekocht, en ik ben hem gaan dragen. Toen ben ik nog verder gegaan. Ik heb wel 2000 Duitsers dood zien liggen, alsof ze sliepen. Het was toen al bij de avond, en ik ben bij moeder teruggegaan. Moeder zegt dat ze al te oud is om nog te vluchten. Ik ben dan alleen naar Brugge gekomen. Maar ik keer morgen weer naar die kant: ik hoor dat de boter hier

vier frank veertig geldt, en daar kan ik het krijgen voor twee frank, en van de beste.

Ziedaar het verhaal, dat mij bijna ongelooflijk in de oren klonk, maar met zulke nederige oprechtheid verteld werd, en door sommige bijzonderheden zo waarachtig scheen, dat ik het u niet wilde onthouden ...

Andere mededeling, ditmaal van de "Duitse Post- en Telegraafdienst in België": Te rekenen van 1 oktober is het postwezen te Brussel in Duitse handen. Men zal brieven en verdere poststukken, ook aangetekende, binnen de muren van Brussel en naar Duitsland kunnen verzenden. Later zal men proberen, aansluiting met andere Belgische steden te krijgen. Daar men geen Belgische postzegels heeft, zal men er Duitse gebruiken met bijzondere "surcharge". En daar verder de Brusselse brievenbestellers alle dienst, zo voor lichten als voor uitdelen der brieven weigeren, moet men zijn verzendingen op het hoofdkantoor brengen en afhalen.

Tot morgen toe zou men dus nog het voorrecht genieten, zijn brieven aan huis te krijgen, vermits de Brusselse post binnen Brussel slechts een paar dagen opgehouden heeft te werken. Daarna moeten wij zelf onze brieven naar Brussel gaan dragen en halen. Het enige wat wij bij de nieuwe combinatie winnen is dus een hygiënisch wandelingetje. Weliswaar zal het veel eenvoudiger en ook zekerder zijn, de mededelingen, die men aan een Brussels medeburger te doen heeft, persoonlijk te gaan dragen, duurder is het niet: voor 10 centiemmen kan men per tram een heel eind rijden; en vlugger gaat het heel zeker ...

Vanmiddag de burgemeester van Laken ontmoet, die dus niet is opgesloten. Zou die aanhouding weer maar eens uit de lucht gegrepen zijn? ...

Laat in de avond: altijd maar, altijd maar het kanon.

30 september.

Tot op het middaguur: het kanon. Dan houdt het op. Bevreemdende stilte. En een huisgenote zegt: "Ik ben bang: zouden de forten misschien ingenomen zijn?" Gelukkig, ja, we voelen het als haast een verlichting! herbegint het een klein uurtje later. Maar het is nu veel verder, schijnt het wel. Het is de vijfde dag dat het gevecht aan de gang is ...

We leven onder een benauwing, die als een noodzakelijkheid is geworden. Dat voelt men in de stille voorsteden veel meer dan te Brussel, waar altijd een zekere drukte heerst, die afleiding geeft. Maar hier hebben wij het gevoel, waarover niet te redeneren valt, dat, zo men ophoudt te vechten, een wanordelijke vlucht van Duitsers over Laken naar Brussel slaat, en dan het allerergste is te verwachten. Het is natuurlijk idioot, en ieder tracht die indruk voor de anderen weg te praten. Maar de meesten zitten in de beklemming. Zij is als een tover, waar men zelfs niet meer aan wenst te ontsnappen. Moest het kanonvuur ophouden, de kring der gedruktheid zou nauwer worden, tot stikkens toe. Dit is althans de gewaarwording van het ogenblik, en het is waarschijnlijk dat aangehouden stilte weer idyllische kalmte meebrengen zou.

Intussen denk ik mij een eventueel verhaal in van een Edgar Poe of een Villiers de l'Isle Adam, over een geval van morele verstikking. Ik weet niet welke inquisitie zou iemand veroordeeld hebben tot zedelijke verstikking. Hij wordt eerst geslingerd en geslagen door

een demonische menigte heen, die alle besef van eerbied voor eigendom en schoonheid, voor orde en edele vreugd verloren heeft. Daarna wordt hij opgesloten in een glazen huis, waarvan de veiligheid hem te geringer schijnt, dat hij er allerlei vijandelijke krachten aan de vier zijden voorbij ziet trekken. Door de wanden heen hoort hij wel de buitenwereld, maar de klank ervan luidt vals en trilt lang na op onhebbelijke, pijnlijke wijze. Hij ziet in de verte zijn vrienden, waar hij niet mee praten kan. Men roept hem, van buiten, allerlei nieuwtjes toe, die hem schromelijk vergrofd door de trilling van het glas in de oren klinken en hem verbijsteren. Trouwens, hij ziet door de ruiten hoe de roepers grijzen en grimlachen. Hij wil weten hoe laat het is. Om hem heen hangen 100 klokken, maar alle wijzen een verschillend uur aan. Slechts één trouwens dit tiktakt, en geweldig. Maar als het 's avonds donker wordt, wijst zij nauwelijks vijf uur, terwijl hij heel goed weet dat men nog in september is, en het dan niet voor 6 uur donker wordt ... In zijn glazen kooi wordt het luchtijlzwoel. Hij hoort dag aan dag zijn hart luider kloppen. Nu is het of ineens de wereld rondom zijn klare kluis ineen gaat stuiken. Bons bij bons hoort hij hele delen ineenstorten. Maar dat is ver, al hoort hij het dichtbij. Dichtbij is, dat hij de mensen doodgewoon aan zijn woning voorbij ziet lopen, alleen maar met strakke gezichten. Want zijn doorschijnende muren laten geen glimlach door ... Zo slijt hij een leven als de onwillige fakir van een zedelijke vernietiging, die zelfs geen uitweg kan vinden in de onzedelijkheid.

Iemand die, het leven moe, in een luie stoel zou gaan zitten, de rubberdarm van een gaspijp in de mond zou steken, daarna het kraantje opendraaien en aldus de dood opslurpen zou bij kleine teugjes, eerst natuurlijk met wat tegenzin, eindelijk niet zonder enige genoeglijkheid: die man zou ongetwijfeld een minder

verschrikkelijk einde hebben dan mijn opgeslotene in het glazen huis.

Welnu: de Brusselaar, ik neem er natuurlijk uit de 700.000 één, die zich enigszins rekenschap geeft van de toestand, de Brusselaar, die de volksbeweging heeft meegemaakt van voor de Duitse doortocht; die de doortocht heeft geleden; bij wie post en telegraaf wordt afgesneden; die geen nieuws meer krijgt dan door officiële Duitse berichten, welke niet onpartijdig kunnen zijn; die zelfs op slechts heel weinig stadshorloges het juiste uur nog lezen kan en geen andere officiële tijd meer verneemt dan de Duitse; die daarenboven altijd maar de oorlog hoort zonder de verlossing, dat hij de oorlog echt zal mogen zien; die Brusselaar is er niet ver van op zo een held van Poe of Villiers te gelijken ...

Er rijdt een trein voorbij, die uitsluitend uit Duitse pleegzusters, nonnen en priesters bestaat. In een wagen ervan zingen zij een lied zonder grote afwisseling.

En, voor het eerst sedert een week, kunnen wij weer petroleum krijgen. Wij betalen twee frank voor 5 liter.

Voor het postverkeer in het bezette gebied van België worden postzegels van het Duitse Rijk van 3, 5, 10 en 20 pfennig en briefkaarten van 5 en 10 pfennig met de opdruk België en de waarden 3, 5, 10 en 25 centiemen en 5 en 10 centiemen ingevoerd. Voor verzamelaars worden die postzegels over enkele dagen bij de afdeling voor koloniale postzegels aan het postkantoor in de Königstrasse te Berlijn verkrijgbaar gesteld.

8 oktober 1914

Roosendaal, 8 oktober. Sedert gisteren wordt het vee voor Antwerpen weer over Roosendaal teruggezonden. Heden gaan ook de manden met vis niet meer door.

10 oktober 1914

Van de Limburgse grens.

Het heropenen van de passagiersdienst op de stoomboten van Maastricht naar Luik is slechts van korte duur geweest. Er mogen geen personen meer per boot naar Luik. Wie dus daarheen wil, is genoodzaakt met de trein naar Eijsden te gaan en te voet zijn tocht naar Wandre voort te zetten, waar hij een tram naar Luik vindt. Het goederenvervoer blijft even druk. Nauwelijks is de ene boot vol, of een nieuwe wordt weer geladen. De dienst Maastricht-Aken is hersteld. Men kan van hier naar Simpelveld reizen per lokaaltrein en vindt dan op enige van die treinen aansluiting van Simpelveld tot Aken-West. De reis, die anders in 1 uur werd afgelegd, duurt thans 3 uur.

De fabrieken werken nog slechts enkele dagen, of waar ze elke dag werken, geschiedt dit slechts een paar uur. Het valt iedere vreemdeling dan ook op, dat er zoveel mannen langs de straten lopen.

Er worden de laatste dagen nieuwe Belgische bankbiljetten aangeboden, tot zelfs van 1000 frank toe, alle met de beeltenis van koning Leopold I. Niemand kent ze, zelfs de consul niet, en daar men zou denken, dat nieuwe Belgische bankbiljetten stellig de beeltenis van koning Albert zouden dragen, wordt bezwaar gemaakt ze aan te nemen.

Het verkeer met hun land wordt voor de Belgen bijna onmogelijk. De Duitse viceconsul mag geen retourpassen meer afgeven aan Belgen. Dus erin mogen ze wel, maar eruit niet meer. Dit is een bevel van de commandant van Luik.

Van Belgische zijde.

Het Belgische gezantschap te 's-Gravenhage meldt:

De Belgische regering heeft uitvoerige inlichtingen ontvangen omtrent hongersnood, die zich in alle provincies, welke door de Duitsers zijn bezet, doet gelden.

Na Luik, dat reeds hongersnood lijdt sedert lange tijd, is die thans ook uitgebroken in Brussel en de voorsteden.

Te Namen, in Luxemburg en in Henegouwen met de talrijke bevolking rond Charleroi en Bergen, ontbreken de noodzakelijkste levensmiddelen.

Nogmaals het volkerenrecht en met name artikel 43 van de 4^e Haagse conferentie schendend, laat het Duitse leger de Belgische bevolking, na haar alle hulpbronnen te hebben ontnomen, van honger sterven.

Met verontwaardiging protesteert de Belgische regering tegen deze daad van stuitende barbaarsheid, welke zij overlaat aan het oordeel van de beschaafde landen.

14 oktober 1914

Londen, 14 oktober. Aan de Times, uit Oostende: de Verenigde Staten zouden aan de Duitse en de Belgische regering aangeboden

hebben de Brusselse bevolking, waaronder er van honger zullen sterven, van levensmiddelen te voorzien.

Uit New York verneemt de Times, dat de overheid zonder toestemming van Duitsland het verscheppen van levensmiddelen naar Brussel niet kan toestaan.

15 oktober 1914

Dagboek van de oorlog (Karel Van de Woestijne).

Brussel, 1 oktober.

Een dag van weemoedige rust.

We kennen ze, die dagen van verpozing, van aarzelende ontspanning: ze volgen telkens op een grote slag. De aanval op de eerste rij forten rondom Antwerpen, die nu al zes dagen duurt, is zeker nog niet afgelopen, al bestaat er reden te denken, dat een gedeelte der Duitsers naar Grimbergen toe terug is geslagen. Nog steeds horen wij het doffe geplof der vaste stukken uit de vestingen, onderbroken nu en dan door ratelende veldartillerie. Maar het schijnt toch wat kalmer geworden. En trouwens, te Brussel merkt men daar niets van.

Te Brussel merkt men alleen, dat het weer eens een ambulancedag is. De ziekenwagens rijden voorbij, van de stations naar de militaire gasthuizen. De inwoners der straten langs het Noorderstation, die vanuit hun vensters wel konden zien wat in het station zelf gebeurt, schijnen bevel te hebben gekregen alle blinden dicht, alle rolgordijnen neer te laten. Het belet niet dat op het paar plaatsen, waar het spoor over straat loopt, de ambulancetreinen heel goed zichtbaar zijn. De krijgsdokters hebben het druk: hun auto's zoeven

toeterend over het boulevard, waar de Rode Kruismannen zich reppen. En ook pleegzusters, Duitse, Hollandse, Engelse ook, allen goed uit elkaar te herkennen, onder het mutsje, in de lange, zedige mantel, spoeden zich op lichte voeten, toegewijde ernst op het meestal nog jonge, dikwijls mooie gelaat. Die pleegzusters zijn een lieflijk bestanddeel in het nieuwe uiterlijk van Brussel geworden. Middenin de zware gezetheid der Duitse soldaten en de stijve beleefdheid der officieren, zweven zij, met de bekoorlijkheid van hun kokette eenvoud, geruisloos door de menigte, die zich niet onthouden kan ze na te kijken. Want meer nog dan Duitse militairen, zijn zij voor de Brusselaars, zijn zij in het katholieke België waar tot over heel kort de hospitaaldienst uitsluitend en overal door kloosterzusters werd waargenomen, een nieuwigheid, die vol innemendheid is.

De gewonde en zieke soldaten - ook de Belgische, voor zover hun toestand ze geheel onbekwaam tot latere militaire dienst maakt, en die dan ook niet als krijgsgevangenen worden beschouwd - de gekwetsten dus worden alleen nog in vier daartoe aangewezen inrichtingen verpleegd. Op die inrichtingen alleen, alsook op het koninklijk paleis en de twee gasthuizen der stad Brussel, mag nog de vlag van het Rode Kruis wapperen. Met de talloze gemeentelijke of private ambulances is het dus voorgoed gedaan. En het is ineens of de stad van een epidemie verlost was. Van vóór het begin van de oorlog was inderdaad over Brussel een koorts van mensenziekte uitgebroken, die in de meeste gevallen onbaatzuchtig, hier en daar wel wees op het bejag van enig, zij het dan ook alleen zedelijk voordeel. En dan: zou de Rode Kruisvlag ingeval van bombardement geen bescherming zijn? Toen echter de Duitsers binnenrukten, verzwakte weldra die mooie ijver. In de omstreken der kazernes zagen de juffrouwen die, dagen op voorhand, met vertederde zorg de blanke bedjes hadden gespreid, en nu nog de angstige uren

sleten bij het plukken van oud linnen of het in stroken scheuren van zacht en geurig lijnwaad; die juffrouwen zagen zich, op sommige plaatsen, in een oogwenk geplunderd van alle zwachtels en alle zalven, van de pantoffels die onder de bedjes stonden, van de sigaretten die op de herstellenden wachtten. Een Rode Kruisvlag had ze verraden: de Duitse soldaten, die uren en uren gemarcheerd hadden, wisten waar zij soelaas konden vinden voor hun zere voeten. En nu kwam het wel voor, dat zij het gerekwireerde behoorlijk betaalden; maar toewijding en humaniteit betaalt men niet, en dat juist was het wel, wat de geïmproviseerde verpleegsters in al hun voorbereidselen zagen, met, het spreekt vanzelf, een klein tikje voldaanheid over zoveel opofferingsgeest. De vlaggen werden weer binnengehaald, de bedjes bleven onbeslapen ...

Andere dames hadden de toewijding nog verder gedreven: zij hadden zich als pleegzusters in de hospitalen aangemeld. Toen men hen echter vroeg de vloer te dweilen, lieten zij weezin, en zelfs onbekwaamheid blijken. Er bleef niets anders over dan ze eervol af te danken en hun de waan te laten dat zij geheel hun plicht hadden gedaan.

Slechts de honderden naaistertjes en winkelmeisjes, die door Brussel liepen met bussen, waar ze u op elk ogenblik onweerstaanbaar mee kwamen kwellen, zagen hun ijver geheel en onvoorwaardelijk beloond: hij bracht duizenden en duizenden op ... die weliswaar bijna uitsluitend Duitsers ten goede komen, maar dan toch zieke, armzalige dutsen van Duitsers, die alle medelijden waard zijn ...

Dus: van al die ambulances, die zoveel goede wil en zoveel ijdelheid beduidden, nog slechts de vier militaire hospitalen.

Vandaag zullen zij wel vol liggen ...

Iets nieuws: vanochtend heeft de Keizerlijke Duitse Post- en Telegraafdienst bezit genomen van het grote gebouw vlak over de Muntshouwborg. Honderden Brusselaars staan er sedert uren te wachten, om binnengelaten te worden en de overdrukte Duitse postzegels te zien en te kopen, waar wij voortaan onze brieven mee zullen frankeren. Ik heb waarlijk de moed niet, in de oneindige rij te gaan staan ...

2 oktober

Daargelaten dat de meeste eetwaren in prijs stijgen en zelfs, zoals zout, geheel beginnen te ontbreken, lijdt de Brusselaar een eerste algehele ontbering: we krijgen geen verse vis meer. Sedert weken al is er in geen zeevis meer en de zoetwatervis, die men nog in sommige private vijvers vond, en die tegen hoge prijzen te koop was, wordt een zeldzaamheid, die slechts een Lucullus zich nog permitteren kan. Daar nu de voorraad Hollandse en Schotse haring niet eeuwig zal blijven duren, en de zeer sporadisch aangetroffen stokvis stukken van mensen kost, blijft ons nog alleen de vis in blikjes over, die nog nauwelijks vis mag heten.

In protestantse landen zou men dat gebrek aan vis nauwelijks als een ontbering voelen. Maar wij zijn in België, een land waar gelovige als ongelovige, uit traditie veel meer dan uit gehoorzaamheid, de kerk in haar verbod volgt, zich 's vrijdags van vlees onthoudt, en lekker vis eet. Zeldzaam zijn de burgergezinnen, tot welke gezindheid zij ook behoren, die deze gewoonte niet naleven. Het is vandaag weer vrijdag. En ik, die veel van vis hou, ik vrees dat ik vanmiddag mijn maal van vlees zal moeten doen ...

Tweede ontbering, van veel ernstiger aard, al zal ze slechts een paar dagen duren, we hebben geen brood meer. De bakkers hebben hun deur gesloten bij gebrek aan meel. “Pourquoi ne mangent-ils pas de la brioche?” vroeg de lichtzinnige en ongelukkige Princesse de Lamballe, toen men haar vertelde dat de bevolking van Parijs geen brood meer te eten had. Helaas, we zullen gedwongen zijn, ons enkele dagen met “brioche” van bij de pasteibakker te behelpen, “brioche” vijf of zesmaal zo duur als brood ...

Ziehier wat is voorgevallen. Bij het uitbreken van de oorlog kocht de regering al het beschikbare meel op, dat zij doorverkocht aan de gemeenten, welke het op hun beurt aan de bakkers verkochten. Aldus werd alle speculatie belet en gelijkmatige verdeling onder de bakkers verzekerd. Het gebeurde nu echter dat de hoeveelheid zuiver tarwemeel niet groot genoeg was om onvermengd geleverd worden: de bakker, die bv. tien zakken meel bestelde kreeg acht zakken tarwe en twee zakken aardappelmeel. Nu gaf dat een dicht en zwaar brood, te dicht en te zwaarder daar men ook met gist spaarzaam moest zijn. De smaak was wel niet onaangenaam, de klanten echter vonden zuiver tarwebrood toch beter en de bakkers, om ze te voldoen, bakten met tarwebloem alleen. Met het gevolg dat zij met talrijke zakken aardappelmeel blijven zitten, en ... de voorraad gewoon meel veel vroeger dan voorzien verbruikt is. Zij zijn naar het gemeentebestuur gelopen, dat op het voorval niet was voorbereid, geen meel beschikbaar heeft en het slechts over een paar dagen zal kunnen leveren. Gelukkig zijn daar intussen de pasteibakkers nog, die beter bedeed zijn, vermits zij natuurlijk minder dan naar gewoonte verkopen. Maar die zijn er alleen voor de lui, die betalen ...

Het geval kan men langs de grappige zijde opnemen. Behalve dat het geen ingrijpende gevolgen zal hebben, is het waarlijk de tijd niet

om alles tragisch in te zien: we zullen ons wellicht in heel wat ergere gebeurtenissen goedsmoeds te schikken hebben. Maar ik vraag mij af of wij niet goed zullen doen, ons nu maar aan brood van aardappelmeel te wennen; kwaad kan het niet, en het voorkomt ongevalletjes, waar sommige arme mensen toch een paar dagen onder zouden lijden, indien beter bedeelden ze niet hielpen, wat gelukkig doorgaans gebeurt.

De Duitsers hebben twee forten voor Antwerpen “unter Feuer genommen und zerstört”, hetgeen nog niet zo heel veel is. Maar ze voeren een ganse trein petroleum in, hetgeen voor de Brusselaars belangrijk moet heten. En ze hebben ook heel veel kolen, waarvan, naar men hoopt, ze wel meedelen zullen, zo wij er kwamen te missen, wat helaas goed gebeuren kan.

3 oktober.

Er is ergens in een voorstad van Brussel een brug, die over de spoorweg gespannen is. Ik loop er dagelijks over, en zie er telkens hetzelfde Duitse schildwachtje, sedert anderhalve maand wel. Het Duitse schildwachtje, dat mij eveneens iedere dag ziet, groet mij met beleefdheid. Het is een mannetje van nauwelijks 20 jaar oud, wiens kleren veel te wijd zijn, en die in zijn schoenen zit als in schuiten. Tegen de zaterdag ziet hij er doorgaans groezelig uit, maar de zondag is hij vers geschoren, en gaat met nieuwe moed, zo lijkt het althans, een nieuwe schildwachtweek in. ik heb hem in mezelf “Mielke” gedoopt. Ge moet weten dat indertijd Georges Minne, onze grote Belgische beeldhouwer, toen wij samen te Sint Martens Latem woonden, een dienstknecht had. Deze mocht zich verheugen in een open gezicht, dat graag lachte uit vlasblauwe ogen, en haar dat geel was als een pas geschoren stoppelveld. Het schildwachtje nu ziet er uit als een Duits “Mielke Minnens”, gelijk wij indertijd op

zijn Vlaams zegden. En nu heb ik mij afgevraagd, meer dan eens: “Wat staat dat Mielke hier sedert die zes weken te doen?”, zonder een ander antwoord te vinden dan: “Hij heeft misschien aderspatten of een liesbreuk.” En ik heb me ook afgevraagd wat deze permanente brugbewaarder van nauwelijks 20 jaar in de uren mijmering, die zijn langdurige erepost hem bezorgen, wel denken mocht.

En ik geloof wel, dat het niet anders kan zijn dan het volgende: “Ik ben, schijnt het, al twee maand in België, en, heet het, zes weken in Brussel. In zes weken moet men een stad als Brussel toch wel kennen, zou ik denken. Men moet er zelfs de voorsteden van kennen, vooral als men in een voorstad gehuisvest is. En nu lijdt het geen twijfel, of men zal mij vragen, als ik weer thuis ben: “Mielke, hoe ziet Brussel er uit?” Helaas, ik sta hier sedert zes weken. Van Brussel heb ik deze ijzeren brug gezien, over de spoorweg, die ik niet eens bekijken kan, want aan beide zijden rijzen de gesloten wanden ver boven mijn pinhelm uit. Verder zie ik het Duitse vlaggetje boven het spoor, het armzalig kleine vlaggetje dat mijn hoop op een groter Duitsland niet aanwakkert, vooral niet op regendagen. Ik zie weliswaar ook de dochter van de bazin uit de estaminet naast de brug, doch ken mijn schildwachtplichten. En ... Brussel? Wat zal ik moeten jokken, als men mij vraagt, thuis, hoe Brussel er uitziet?”

Er is, in dezelfde voorstad, onder dezelfde spoorweg, een viaduct. Daar staat ook een schildwacht, maar die wisselt men af, waarschijnlijk omdat hij geen aderspatten heeft. Vanavond, een zaterdag, vóór het zondagse scheermes, zag hij er vervaarlijk uit. Ik kom, betrekkelijk laat, van stad terug. Hij komt op mij af met gevelde bajonet. Ik schrik even, ga een stap opzij, en vervolg mijn weg. Hij doet ook een stap opzij, en zegt met een Wotanstem:

“Bitte!” Ik blijf staan, en vraag hem wat hij moet hebben. Hij antwoordt, altijd met de bajonet op mij gericht: “Heeft u soms geen lucifers?” Ik heb er wel, maar zeg, uit wraakneming, dat ik er geen heb. Dan tikt hij heel beleefd aan zijn pet, en vraagt om verschoning ... Ik heb in mijn leven aandoeningen ondergaan, die aangenamer waren ...

Dagboek van de oorlog (Karel Van de Woestijne).

Brussel, 4 oktober.

Het is vandaag twee maand, dat de oorlog is uitgebroken. Toen ik, twee maand geleden, naar de N.R.C. seinen moest, dat ons de oorlog was verklaard, beefde onder het schrijven mijn hand verschrikkelijk. De eerste dagen hebben wij een opwinding gekend, die in de voorspiegeling van Belgische overwinningen, zo goed als in de panische vrees van Duitse vooruitgang even gespannen stond. We hebben de onvergetelijke intocht beleefd, acht dagen dat de Brusselse bodem gedreund heeft als gebarsten brons onder de Duitse schoenen. We hebben het bonzen van ons hart leren regelen op het doffe blaffen van verre en ook dichte kanonnen. We hebben de mitrailleurs als het ware voelen bijten in ons eigen vlees. En we zijn kalm gebleven.

We zijn kalm gebleven, eerst onder de ijzeren vuist van de schrik, weldra onder de slappe deken van de gewoonte, soms bij de geruststelling van een geboden hoop op een zo goed als zekere bevrijding. Mistroostigheid heeft het volk misschien geen ogenblik nog gekend. De Brusselaar is nu eenmaal een gaper, en bang voor het gevaar heeft hij zich nooit getoond. De Duitsers zijn trouwens tot hiertoe in Brussel correct geweest; nog slechts weinigen van ons hebben onder ruwheid of strengheid geleden. Behalve de eerste

der Brusselaars, en de meest bewonderenswaardige: burgemeester Max. Om redenen, die men ons nog steeds niet heeft geopenbaard.

Wel bracht de verlopen week een ernstige afwisseling. Het is vandaag de negende dag dat, zonder op te houden, de forten om Antwerpen worden beschoten. De Duitsers, bedreigd in Frankrijk, worden gedwongen misschien zich langs de Samber naar België te moeten oprollen, willen zij hun retraite kunnen dekken. Daarom moeten zij Antwerpen hebben. Rond Antwerpen nu vechten zij sedert negen dagen en de Belgen die het nationale schuiloord verdedigen, spannen ongetwijfeld al hun krachten in om de inneming te beletten.

Het heeft een week van grote spanning gegeven: de geweldigste die wij in die twee maanden hebben gekend, want ditmaal een overdachte. De toestanden staan thans voor sommigen klaar afgetekend: men beseft wat weerstand of nederlaag betekent.

Maar van lieverlede is op de emotie een zekere verdooving gevolgd. Onze zenuwen zijn thans moe. Heel zuiver is ons oordeelsvermogen nog niet geworden. Onze gewaarwordingen zijn echter stomper. Wij lijden minder, zonder dat we durven geloven aan de afleidingen van onze rede.

Het volk, het eigenlijke volk, dat niet redeneert, dat onmiddellijk op zijn indrukken reageert of die indruk wegpraat en met kwinkslagen afslaat, het volk kent, het spreekt vanzelf, zulke stemmingen niet. Brussel is een der geestigste steden van de wereld. Men spot er, waar men elders huilen zou. En toch heeft men er de Duitse invasie ontvangen op de zeer speciale humor, die men niet geheel vatten kan als men zelf geen Brusselaar is, en die soms wat al te gekruid is om door iedereen gesmaakt te worden. Verarmd tot bedelen toe -

de talloze venters verkopen van alles op straat - hebben onze "ketjes" niets van hun goede luim verloren. Zo heeft de oorlog hun zin voor beeldspraak als het ware nog verscherpt. Het grove, diepe gebrom van de monsterkanonnen noemen zij "kerkmuziek". Op de "Wacht am Rhein" hebben zij varianten gevonden, die ik u niet kan overschrijven zonder u in uw kiesheid te kwetsen. Ze hebben ergens een kaart van België uitgeplakt, waarover twee stroken papier en waaronder de melding: "Fermé pour cause d'aggrandissement." Op de keizer hebben zij spotprentjes gemaakt, die eerder geestig dan eerbiedig zijn, en waar de keizer zelf vermoedelijk om lachen zou. Een andere tekening vertoont Poincaré, koning George, de keizer en koning Albert, gezeten rond de whisttafel. "Ik vraag," zegt Poincaré, "ik ga mee", verklaart de koning van Engeland; "misère," roept de keizer uit; "solo slim", triomfeert onze vorst ... Gij moet u zulke grapjes voorstellen onder begeleiding van het kanon; dan ziet ge er misschien het heldhaftige van in.

De Duitsers intussen richten zich in voor de winter. Al de ministeries zijn goed voorzien van kolen: de Duitse ambtenaren zullen van kou niet sterven. Dat zij er aan denken, zich bestendig in Brussel te vestigen, wordt bewezen door het feit, dat zij nu het ministerie van financiën in hun bezit hebben genomen. Ze zullen de belastingen innen. Ge weet dat wij er juist allerlei nieuwe hadden gekregen. Het schijnt wel het enige ministerie te zijn, behalve dat der spoorwegen, waar nog Belgische ambtenaren aan het werk zijn. Wel hebben ook daar al de mindere bedienden geweigerd de arbeid te hervatten. De hoge heren hebben er echter in toegestemd, zegt men, voor de Duitsers te werken. Men heeft van hen de ondertekening geëist van een belofte, geen eed, waarin zij het stipt naleven van hun verplichtingen toezeggen.

Zij die zich vleien met de hoop, Brussel weldra leeg van Duitsers te zien, zouden zich dus wel vergissen. En nochtans is die oorlog in België, die zoveel tijd en zoveel mannen kost, blijkbaar niet geheel naar de zin van onze overheersers. Tot tweemaal toe liepen geruchten, als zou de vrede worden getekend. Men plakte diplomatieke documenten uit, waaruit bleek dat de vrede ons na de inneming van Luik was aangeboden geworden. Het telegram van keizer Wilhelm aan president Wilson was, wat België betreft, niet dubbelzinnig. Bij elke gelegenheid doen de Duitsers in hun afkondigingen uitschijnen, dat zij aan de oorlog in ons land geen schuld zouden hebben. En nu kondigt ons vandaag een Brussels gelegenheidsblaadje, "L'Echo de Bruxelles", dat natuurlijk onder Duitse censuur staat, en waarvan men zegt, op gronden, die ik niet ken, dat het door Duitsers wordt opgesteld, volgende karakteristieke brief af, die ons hier al heel weinig Belgisch voorkomt:

Monsieur le Rédacteur,

Je lis en tête de votre journal la devise "Pour le bien-être général" et je me permets d'indiquer celui-ci par le seul mot qui me semble le résumer pour le moment: P-a-i-x.

Quand j'ai appris que notre état-major a fait évacuer les villages environnants de Malines pour abattre toutes les maisons qui sont dans la ligne de tir, je me suis dit: mais ces démolitions qu'on fait au nom de la stratégie d'un côté, celles qu'on fait pour le même motif ou par mesure de répression d'un autre côté, cela s'appelle toujours pour moi "destruction-appauvrissement".

Et alors je me suis demandé s'il ne serait pas temps de cesser cette manie de la résistance à outrance qui finira par faire de notre beau

pays un véritable désert et accablera les générations futures de charges épouvantables.

J'ai ici sous la main une apostrophe de l'écrivain français Romain Rolland à l'écrivain Gerhardt Hauptmann où il est dit: "Réservez ces violences à nous, Français vos vrais ennemis".

Et en effet n'avons nous pas assez souffert pour une cause qui au fond n'est pas le nôtre? La France, l'Angleterre, la Russie, le Japon ne pouvaient-ils dire enfin à la Belgique ou plutôt à la ville d'Anvers que concentre en ce moment les forces vives de la patrie:

"Assez lutté avec vos faibles forces. Concluez une paix honorable avec le colosse contre lequel dorénavant nous allons opposer nous seuls nos forces considérables".

Ou quel homme courageux des parties politiques, qui ont le pacifisme dans leur programme, osera s'adresser au nom de Bruxelles à la ville soeur pour mettre fin aux désastres présents et éviter ceux qui la menacent encore?

Qui veut, dans la haute société, dans les cercles dirigeants, quoi, dans la classe ouvrière, se couvrir de gloire en se chargeant de cette mission hautement humaine?

J'espère que ma voix sera entendue et que le parti qui a voulu faire déposer les armes après la chute de Liège et plus tard encore, recevra de Bruxelles, qui a préféré également déposer les armes que de se battre à mort, l'appoint nécessaire pour faire prévaloir le véritable bien être général; La Paix.

Aristide.

Deze ondubbelzinnige vredelievendheid belet niet, dat de Duitsers de strengste maatregelen treffen, waar men ze in hun bezigheden of belangen stoort. Zo hadden burgers tussen Lovenjoel en Verrijck de spoor- en telegraaflijnen doen springen. Dat is voor de Duitsers van groot belang: gemelde dorpen liggen op de lijn Brussel-Luik, die hun verbinding met hun vaderland verzekert. Stoornis zal het ongetwijfeld hebben verwekt. Er wordt dan ook uitgeplakt dat voortaan in al de plaatsen waar dergelijke voorvallen mogelijk zouden zijn, gijzelaars gevangen worden gehouden, die men zal fusilleren bij de eerste poging tot vergrijp. Al wie maar enigszins kan worden verdacht van dergelijke pogingen, wordt eveneens doodgeschoten. En daar men verder meent, dat het wielrijders in burgerkleden zijn die zich aan zulke misdrijven schuldig maken, is voortaan alle verkeer per fiets verboden, en worden al de verleende machtigingen ingetrokken. En wat dezen te wachten staat, die hierop inbreuk wilden maken, kunt u wel denken ...

5 oktober.

Verschrikking: drie forten van de buitenring om Antwerpen en de tussenliggende redoutes zijn in Duitse handen: Walem, Koningshooikt en Lier zijn, na 10 dagen beschieting, niet “zerstört” ditmaal, maar “verobert”. En nu is het echte verslagenheid onder de menigte: zij vreest dat binnen heel kort Antwerpen zal ingenomen zijn, door een bombardement geheel in as gelegd, heel ons leger vernietigd, onze vorsten misschien op de vlucht, de regering voortaan geheel in Duitse handen ...

En men vertelt aan elkaar dat gisterenavond inderdaad een honderdtal Belgische artilleristen zijn aangevoerd geworden, door de Duitsers gevangen genomen. Weer had men het plein voor het Noorderstation geheel ontruimd. Maar men had toch toegelaten,

dat het volk met onze soldaten enige woorden zou wisselen. De soldaten hadden blijkbaar de moed niet opgegeven. Bij het geroep, onder de menigte, van “Vive la Belgique!” Hadden zij met de muts gewuifd. En zij hadden verzekerd, dat Antwerpen stand zou houden.

Maar de afkondiging van heden stemt niettemin pessimistisch. Er staat duidelijk in: “Nu kunnen wij naar de tweede rij fort en verder de stad bombarderen.” Het denkt er niet aan, het volk, dat de Duitsers nog te kampen hebben met allerlei natuurlijke en andere hindernissen.

Zo staat hun leger al onmiddellijk voor het water de Nete, dat zo gemakkelijk overstroomt. En dan zijn daar nog de velden met prikkeldraad en met pinnen. Men mag niet vergeten dat de fort en, die tien dagen lang weerstand boden, 35 jaar oud zijn; dat de tweede verdedigingsgordel beter gewapend is en lang niet zo genaakbaar; dat Antwerpen zelf daarenboven binnen wallen en muren ligt waar men niet zo licht doorheen kan ...

Maar al die redeneringen werken op de menigte niet: zij ziet Antwerpen reeds in Duitse handen, en zij schrikt ...

Zelfs intellectuelen, dezen die iedere dag een frank en meer over hebben voor een binnengesmokkelde “Flandre libérale” (gisteren ging het blad tot vijf frank, omdat men een aantal verkopers gearresteerd had), zelfs dezen beginnen te vertwijfelen. Hun lijfblad brengt hen echter wat geruststelling: de Duitse mededeling zal wel enigszins overdreven zijn. En inderdaad, wij horen nog heel duidelijk het kanon, dat van niet verder dan van Lier kan komen ...

Ik sprak daareven van dagbladverkopers. Zij zijn niet de enigen die iedere dag hun leven wagen. Daareven brengt men mij een brief uit

Gent. De brenger belast zich met brieven voor alle richtingen, ook voor het belegerde Antwerpen, met de verzekering dat de zendingen in goede handen komen. Weet gij, hoeveel hij vraagt om zo'n brief te bestellen? Eén frank, geen cent meer. Weliswaar bekent hij, er soms meer dan honderd mee te nemen ...

7 oktober.

De pneumatische stadshorloges wijzen verder op iedere straathoek het juiste uur, niet het Duitse. Het officieel juiste Belgische uur, ons overgemaakt door de traditie en uit Greenwich. En voor mensen, die de manie der stiptheid hebben, de mensen die ziek zijn - ik beschuldig mezelf -, als zij niet weten, in werkelijkheid en in alle overdrachtelijkheid, hoe laat het is, die mensen hebben weer een gevoel van veiligheid in zich, dat, hoe ongerijmd ook, hun gedachten laat weiden buiten de dubbele gordel forten rondom Antwerpen.

En dan: er lacht een heerlijk zonnetje door het gele en rode lover. Het is middaguur. De kleuters komen kraaiend van school. Er heerst een blijde rust.

Nochtans wordt van Duitse zijde medegedeeld, dat weer twee nieuwe forten, die van Kessel en van Broechem, "zum schweigen gebracht" zijn. Maandag waren die van Walem, Koningshooikt en Lier "erobert". Op twee oktober heette het, dat er een paar andere, die niet werden genoemd, "genommen und zerstört" waren. In die terminologie is een omgekeerde climax, die wel een reden zal hebben. Ik denk het althans ...

Van gisteren af is de stad weer veel kalmer geworden, al was er een proclamatie, waarvan de Nederlandse tekst letterlijk zegde, dat de operaties rondom Antwerpen "voltrokken" waren. Hetzelfde stond echter geschreven over de verrichtingen in het Duitse oosten, wat

geruststellend gewerkt heeft. Trouwens, er zijn hier nieuwtjes, die ik niet verklappen wil, en die de onrust voor een goed deel hebben doen wijken.

In Brussel werd verteld dat de Duitse troepen aldaar erg hadden huisgehouden in het koninklijk paleis te Laken. De Duitse overheid heeft een aantal civiele beambten een onderzoek ter plaatse doen instellen, en het resultaat van dat onderzoek wordt nu in de Duitse bladen medegedeeld.

Het paleis bevat meubelen en kunstvoorwerpen, die uit de laatste tientallen jaren dateren. In de pronkzalen van de benedenverdieping hangen gobelins uit de 17e eeuw en schilderijen, die geen bijzondere waarde hebben.

Nergens werden in het paleis ook maar de geringste sporen van wanorde, bevuiling of andere onbehoorlijkheden aangetroffen. Ook de uitgebreide broeikassen, met hun oude palmen en oranjebomen (sommige daarvan zijn 3 à 400 jaar oud) en de orchideeënkassen zijn alle ongeschonden en worden in uitstekende staat van verzorging gehouden. Dit geldt ook voor alle overige kostbare gekweekte bloemen. De geruchten, over schade aan kastelen, tuinen of kassen toegebracht, zijn geheel uit de lucht gegrepen.

16 oktober 1914

Te Antwerpen.

Roosendaal, 15 oktober.

Terwijl wij al heel blij waren voor ons lang uitgestelde dejeuner hier in deze confiserie nog eens een lekkere taart met koffie zonder melk te krijgen, waren een paar van de heren toch nog eens verder op

verkenning uitgegaan en warempel, ze hadden er het restaurant Pschorr in volle bedrijf ontdekt! Uiterst gesoigneerde Duitse officieren zaten er te lunchen, heel rustig, en zonder de minste aanstoot te geven aan groepjes Antwerpse heren rondom de tafels. Enkele luxueuze cocottes zetten er hun pogingen om met de overwinnaars een offensief en defensief verbond te sluiten op nogal hinderlijke wijze voort. Maar stel u nu voor, een uitgestorven stad met nota bene het nijpendste watergebrek, dan schrijf ik hier voor de curiositeit de spijslijst over voor de lunch, met de inderdaad wel zeer billijke prijzen erachter:

Potage aux tomates, fr. 0,40

Consommé-pâte d'Italie, fr. 0.50

Pièce de boeuf de roti, petits pois, fr. 1,50

Carbonade à la flandre, fr. 1,25

Beefsteak pommes frites, fr. 1,50

Filet dito, fr. 1,75

Entrecôte dito, fr. 2,25

Omelette nature, fr. 0,75

Omelette jambon, fr. 1,25

Omelette champignons fr. 1,25

Beignets pommes fr. 0,75

Beignets ananas fr 0,75

In het hart van de stad kwamen nu op de late middag wel enkele mensen buiten, meestal echter Duitse officieren en wat Duitse matrozen. En reservisten organiseerden iets als een concert voor de dichte middenstatie. Dames heb ik er niet gezien, een open rijtuigje, en verder die bar snorrende militaire auto's. Het tramverkeer staat natuurlijk helemaal stil. O ja, en dan ook die griezelig uitgehongerde katten, door de mensen achtergelaten, terwijl ze wel haast allemaal hun honden, zwermen en zwermen honden, naar Nederland hebben meegenomen op de vlucht. Toch zag ik ook nog ergens een zielig schipperke ineengedoken liggen, zacht jankend op de stoep van een verlaten huis.

Sterke drank mag in het door de Duitsers bezette gebied niet meer worden verstrekt. Slechts bier en limonade.

17 oktober 1914

Van de Limburgse grens.

Maastricht, 17 oktober. Het bericht omtrent de nieuwe Belgische bankbiljetten van gisteren kwam uit officiële bron. Zeer toevallig ben ik thans in staat door een brief, die ik gisteravond van een bankier uit Brussel ontving, een andere kijk op het geval te geven. Hij schrijft: jammer dat de Belgische vluchtelingen last ondervonden met het wisselen van de nieuwe bankbiljetten, die de beeltenis van Leopold I dragen. Zij hebben beslist dezelfde waarde als de oude biljetten. Nieuwe biljetten met de beeltenis van Leopold I zijn er van 20, 100, 500 en 1000 frank.

In het begin van de oorlog werden biljetten uitgegeven van 5 frank, naderhand nog biljetten van 1 en 2 frank. Toen de zetel der Nationale Bank van België bij het naderen der Duitse troepen van Brussel naar Antwerpen werd verplaatst, werden alle hier

aanwezige bankbiljetten meegenomen of verbrand. Nu kwamen echter de bankinstellingen hier in een kwaad parket. Immers zij onderhielden bij de Nationale Bank een rekening-courant, waarop zij voor zeer grote bedragen crediteur waren. Toen de Nationale Bank hier dus geen biljetten meer had, ontbraken ook de kasmiddelen voor de particuliere bankinstellingen. Gedurende enige dagen waren die dan ook gesloten

Om aan die toestand een einde te maken is de Nationale Bank toen overgegaan tot het drukken van nieuwe biljetten (waaronder ook begrepen zijn die van 1 en 2 frank), teneinde de bedragen die particulieren en bankinstellingen te goed hadden in rekening-courant te kunnen uitbetalen. Vandaar dat op de bewuste biljetten staat "Comptes courants", respectievelijk "rekening courant". Er bestaan twee soorten biljetten van 5 frank, het ene groen, het andere bruin. Het laatste werd in Antwerpen gedrukt en was in Brussel tot nu toe niet in omloop.

18 oktober 1914

Antwerpen.

Tegen de avond verandert het beeld van de stad aanmerkelijk, daar om 8 uur alle restaurants gesloten en om 9 uur alle ingezetenen in huis moeten zijn.

Voedingsmiddelen zijn in ruime mate voorhanden en de geopende slagerijen, bakkerijen enzovoort stallen hun waren overvloedig uit. Hoogst onaangenaam is echter het gebrek aan water. Gedurende het bombardement zijn namelijk de filterwerken van de waterleiding beschadigd, waardoor de gehele watervoorziening gestoord is. Het bestuur doet echter ernstige pogingen dit gebrek te verhelpen, hoewel dat door het moeilijke technische werk niet in

een paar dagen kan gebeuren. Voor het ogenblik moet men zich met pompwater vergenoegen.

Over het algemeen is het met de gezondheidstoestand tamelijk goed gesteld. De door Duitse militaire artsen vastgestelde gevallen van tyfus en pokken zijn tot nu toe zeer weinig voorgekomen.

Hongersnood in België.

Het Duitse gezantschap te 's-Gravenhage deelt mede:

Het Belgische gezantschap in Den Haag heeft op de 10e oktober in de Hollandse pers een officieel communiqué gepubliceerd, waarin zij mededeelt dat er in het door Duitse troepen bezette deel van België een hongersnood zou zijn uitgebroken. Evenals in Luik en in Brussel zou de Belgische bevolking ook in de provincies Namen, Luxemburg en Henegouwen aan de noodzakelijkste levensmiddelen gebrek hebben. In hetzelfde communiqué werd er op gewezen, dat het Duitse legerbestuur onder het schenden van artikel 48 van de Haagse Conventie, de Belgische bevolking zou laten verhongeren, nadat zij haar van alle hulpbronnen zou hebben afgesneden.

Het Duitse gezantschap ziet zich genoodzaakt tegenover deze beweringen de volgende, met de Nederlandse regering gewisselde stukken te publiceren.

Deze documenten bewijzen, dat het Duitse legerbestuur in tegenstelling met bovengenoemde mededelingen, sinds het uitbreken van de oorlog, steeds eraan heeft gedacht alle veiligheidsmaatregelen te nemen om een eventueel noodlijdende toestand van het Belgische volk te verhinderen. Het kan zijn, dat deze maatregelen niet het succes hebben gehad, dat men ervan

verwachtte in het belang van het Belgische volk. De reden daarvan kan men echter duidelijk opmaken uit de gewijzigde nota's. In elk geval ziet men daaruit, dat het Duitse legerbestuur er geen schuld aan heeft. De nota's, waarvan hierboven sprake was, luiden uit het Frans vertaald:

Van het keizerlijk Duits gezantschap aan de jhr. Loudon, minister van Buitenlandse Zaken.

Den Haag, 15 augustus 1914.

Mijnheer de minister,

Het is te voorzien, dat de oorlog en zijn verwoestingen weldra de grootste ellende met zich zullen brengen onder de bewoners van het zuidelijk deel van België. Ofschoon deze gebeurlijkheid betreurend, zal het oppergezag van het Duitse leger niet in staat zijn om te helpen bij de tegenwoordige stand van zaken. De keizerlijke regering erkent dat van het standpunt van menselijkheid de plicht wordt opgelegd, alles te doen wat in haar macht is om deze dreigende ellende te voorkomen.

Ze nodigt de Nederlandse regering uit, zulke maatregelen te nemen, die haar nuttig zouden schijnen om aan de Maas levensmiddelen en mondvoorraad te verzamelen, die de Belgische bevolking kunnen voeden. Het oppergezag van het Duitse leger is van zijn kant bereid de spoorwegtransportmiddelen te leveren, zodra het meent, erover te kunnen beschikken.

Het vorengenoemde op bevel van mijn regering ter kennis van Uwe Excellentie brengende, maak ik van deze gelegenheid gebruik om U, Mijnheer de minister, de verzekering mijner hoogachting te geven.

(Was getekend) von Müller.

Aan zijne excellentie jhr. Loudon, minister van buitenlandse zaken.

Ministerie van buitenlandse zaken aan de Duitse gezant, zijne excellentie von Müller.

Den Haag, 17 augustus 1914.

Mijnheer de minister,

Door haar nota van de 15^e dezer heeft Uwe excellentie mij wel in kennis willen stellen van de ellende, die de oorlog en zijn verwoestingen noodlottiglijk onder de bewoners van een groot deel van België zullen brengen, evenals van de verlichting, die de regering der Koningin er in zou kunnen aanbrengen, wanneer het ogenblik is gekomen, door middel van de zending van levensmiddelen, voor dit doel gereed gehouden. Tegelijkertijd heeft Uwe excellentie mij laten weten, dat het oppergezag van het Duitse leger van zijn kant bereid is, voor deze zending de spoorwegtransportmiddelen te leveren.

Mij voor het ogenblik bepalend, Uwe excellentie van de ontvangst van haar genoemde nota kennis te geven, sta ik erop, haar te verzekeren, dat de regering der koningin met sympathie heeft kennis genomen van deze mededeling, geïnspireerd door de zorg, de Belgische bevolking zoveel mogelijk te sparen voor de van de oorlog onafscheidelijke ellende.

Wil, mijnheer de minister, de hernieuwde verzekering mijner hoogachting aanvaarden.

(Was getekend) Jhr. Loudon.

Bovenstaande nota was, evenals de volgende, gericht aan zijne excellentie von Müller, buitengewoon gezant en gevolmachtigd minister van zijne Majesteit de keizer van Duitsland.

Den Haag, 3 oktober 1914.

Mijnheer de minister,

In mijn nota van 17 augustus laatstleden heb ik de eer gehad, tegenover Uwe excellentie de gevoelens van sympathie uit te drukken, waarmee de regering der koningin had kennis genomen van haar mededeling, inhoudende, dat de keizerlijke regering bereid was, de spoorwegtransportmiddelen te leveren voor de eventuele zending, door Nederland, van levensmiddelen, bestemd voor de bevolking van het zuidelijke deel van België.

De Belgische regering tot wie ik mij hieromtrent had gewend, heeft met dankbaarheid aangenomen ons voorstel om bij voorkomend geval de landelijke bevolking van de streek, gelegen tussen de Maas en de Franse grens, van levensmiddelen te voorzien. Echter deed zij opmerken, dat de zorg voor deze proviandering op Duitsland rustte. Deze opmerking is insgelijks gemaakt door Frankrijk en Groot-Brittannië, die zich zelfs verzetten tegen de uitvoering van ons plan, dat in hun ogen de neutraliteit der Nederlanden in de waagschaal zou stellen, gegeven zijnde, dat Duitsland, zich zo onttrekkend aan zijn plichten, de bevolking van levensmiddelen te voorzien, voor zijn eigen legers des te aanzienlijker levensmiddelen ter beschikking zou hebben.

Onder deze omstandigheden betreurt de regering der koningin het, van haar bovengenoemd oogmerk te moeten afzien.

Wil, mijnheer de minister, de hernieuwde verzekering enzovoort.

Was getekend jhr. Loudon.